

Η «Ιστορία και η Φιλοσοφία της Επιστήμης» απέναντι στις «Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας»

Πορεία, δεσμοί και αντιπαλότητες¹

του

Αριστείδη Μπαλά
καθηγητή Ε.Μ.Π.

Στο παρόν κείμενο θα αποπειραθώ να εξετάσω συνοπτικά και κατ' ανάγκην πολύ σχηματικά, την πορεία που ακολούθησε η συγκρότηση των δύο διακριτών σήμερα ακαδημαϊκών κλάδων που έχουν ως αντικείμενο τη μελέτη των επιστημών και της τεχνολογίας, συγκεκριμένα την «Ιστορία και Φιλοσοφία της Επιστήμης» (για συντομία ΙΦΕ), από τη μια μεριά, και τις «Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας» (για συντομία ΣΕΤ), από την άλλη. Θα προσπαθήσω να ακολουθήσω αυτήν την πορεία από τις απαρχές κάθε κλάδου μέχρι το σημείο όπου ο καθένας βρίσκεται σήμερα. Θα διαπιστώσει έτσι ο αναγνώστης πως, μολονότι τα αντίστοιχα πεδία όφειλαν να συνδέονται πολύ στενά, ίσως μέχρι του σημείου να αποτελούν ενιαίο πεδίο - με πολλές διακριτές, βέβαια, θεματικές περιοχές στο εσωτερικό του - η πορεία συγκρότησης του καθενός, ακολούθησε τη δική της εν πολλοίς ανεξάρτητη τροχιά, με αποτέλεσμα τα δύο πεδία να αντιμετωπίζονται σήμερα σχεδόν από όλους, σα να μην έχουν καμιά σχέση μεταξύ τους.

1. Η γέννηση της Φιλοσοφίας της Επιστήμης: από τα γερμανικά στα αγγλικά.

Η μητρική γλώσσα της Φιλοσοφίας της Επιστήμης, όπως τουλάχιστον κατανοούμε σήμερα τον κλάδο, είναι αναμφίβολα η γερμανική ενώ, εξίσου αναμφίβολα, γενεατέρα της είναι η Βιέννη. Μια καλή αφετηρία για να δούμε τι σημαίνει, αλλά και τι συνεπάγεται, αυτή η διαπίστωση, είναι η αρχική φράση του περιήφιμου πλέον βιβλίου του Κόφα (J. Alberto Coffa)²:

«Καλώς ή κακώς, κάθε σημαντική φιλοσοφική εξέλιξη από το 1800 και μετά συνιστούσε μια απάντηση στον Καντ». Σε ό,τι μας αφορά εδώ, εκλαμβάνω αυτή τη φράση ως συνοπτική αναφορά τόσο στις σαρωτικές επιστημονικές εξελίξεις που απαιτήσαν ένα νέο φιλοσοφικό πλαίσιο - ριζικά διαφορετικό από εκείνο του Καντ και σε ευθεία αντιπαράθεση μαζί του - αλλά και σε αυτές καθ' εαυτές τις φιλοσοφικές εξελίξεις που οδήγησαν στο φιλοσοφικό πρόγραμμα του Κύκλου της Βιέννης, πρόγραμμα ουσιαστικά συνώνυμο με τις στοχεύσεις ολόκληρης της φιλοσοφίας της επιστήμης, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960.

Η ιστορία αρχίζει με τον Καντ, γιατί ήταν ο Καντ που κατόρθωσε να αποδώσει ακλόνητα, κατά τα φαινόμενα, θεμέλια στη φυσική και στα μαθηματικά του καιρού του, αλλά και να εντάξει τα θεμέλια αυτά σε ένα αριστοτεχνικό φιλοσοφικό σύστημα, πραγματικά εντυπωσιακής εμβέλειας, ενότητας και πειστικής δύναμης. Μολαταύτα, περίπου από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά, πρώτα οι εξελίξεις στα μαθηματικά και κατόπιν οι εξελίξεις στη φυσική άρχισαν να εμφανίζουν χαρακτηριστικά που αντιστέκονταν σθεναρά στην ενσωμάτωσή τους στο καντιανό πλαίσιο. Η διατύπωση μη ευκλείδειων γεωμετριών, η θεωρία συνόλων του Κάντορ (Cantor), οι προσπάθειες των Κωσύ (Cau-chy), Μπολτσάνο (Bolzano), Βάιερ-στρας (Weierstrass), Ντέντεκιντ (Dedekind) και άλλων να καταστήσουν αυστηρή τη μαθηματική ανάλυση, που

οδήγησαν στην αποσύνδεσή της από τη γεωμετρική εποπτεία και στην αναγωγή της τελικά στην αριθμητική, η «κρίση θεμελίων» στα μαθηματικά, η δουλειά του Χίλμπερτ (Hilbert) στη γεωμετρία και στα «μετα-μαθηματικά», η νέα λογική των Φρέγκε (Frege) και Ράσελ (Russell), παράλληλα με την εμφάνιση και την εδραίωση της Ειδικής και κατόπιν της Γενικής Θεωρίας της Σχετικότητας, από τη μια μεριά, και τον ανεξέλεγκτο πολλαπλασιασμό των άκρως περιεργών φανταστικών φαινομένων, από την άλλη, έδειχναν όλο και πιο καθαρά πως οι καντιανές καθαρές εποπτείες και a priori κατηγορίες, όπως και το καντιανό συνθετικό a priori στο σύνολό του, δεν ήταν εν προκειμένω σε θέση να παράσχουν καμιά ουσιαστική φιλοσοφική κατανόηση. Η απαίτηση για ένα ριζικά νέο φιλοσοφικό πλαίσιο, διαγραφόταν όλο και πιο καθαρά.

Η συγκρότηση, ωστόσο, ενός τέτοιου πλαισίου δεν ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση. Οι καντιανές απόψεις είχαν εδραιωθεί τόσο βαθιά στη διάρκεια όλης αυτής της περιόδου ώστε, για να δώσω ένα μόνο παράδειγμα, και οι τρεις κύριες σχολές που προσπάθησαν να απαντήσουν στην κρίση των μαθηματικών και να τα θεμελιώσουν σε ακλόνητη βάση [ο φορμαλισμός του Χίλμπερτ, ο λογικισμός του Μπρούερ (Brouwer)], θεώρησαν αυτονόητη την προσφυγή σε στοιχεία του καντιανού πλαισίου, προφανώς διαφορετικά μεταξύ τους, προκειμένου να διαμορφώσουν το πρόγραμμά τους.

1. Μια εκδοχή του παρόντος κειμένου παρουσιάστηκε στο συνέδριο «Critical Issues in Science and Technology Studies» που έγινε στο Γκρατς της Αυστρίας τον Ιούνιο του 2001. Το συναφές κείμενο δημοσιεύθηκε με τίτλο «HPS and STS: the Links» στο Yearbook 2002 του Institute for the Advanced Study of Science, Technology and Society, το οποίο είχε διοργανώσει το εν λόγω συνέδριο. Ευχαριστώ το Σπύρο Πετρουνάκο για την επιμελημένη μετάφρασή του.

2. J. Alberto Coffa, *The Semantic Tradition: from Kant to Carnap to the Vienna Station*, Cambridge University Press, 1991.

Καθώς όμως το αίτημα ήταν επείγον, οι προσπάθειες συνεχίστηκαν. Και συνεχίστηκαν, βέβαια, στη γερμανική γλώσσα αφού η Γερμανία αποτελούσε το αδιαφιλονίκητο κέντρο της εποχής σε όσα αφορούσαν τόσο την επιστήμη όσο και τη φιλοσοφία. Με εξαίρεση τον Ράσελ, τον Πουανκαρέ (Poincaré) και λίγους ακόμη, οι πρωταγωνιστές των εξελίξεων που μας ενδιαφέρουν, μιλούσαν και έγραφαν γερμανικά. Επομένως, ήταν φυσικό ό,τι το αποτέλεσμα αυτής της εντατικής δουλειάς, δηλαδή η αποκοπή από τον καντιανό ομφάλιο λώρο, όπως οριστικοποιήθηκε με τον λογικό θετικισμό και τον λογικό εμπειρισμό του Κύκλου της Βιέννης, θα διατυπωνόταν στα γερμανικά.

Οι στόχοι του λογικού θετικισμού και του λογικού εμπειρισμού οφείλουν να νοηθούν ως αναπόσπαστο μέρος του νέου μείζονος φιλοσοφικού προγράμματος που ονομάστηκε «φιλοσοφική ανάλυση». Πρόκειται για μια προσέγγιση που προσπαθεί να περιστείλει, και κατ' αρχήν και κατ' αρχάς, τα φιλοσοφικά ερωτήματα στις γλωσσικές τους εκφράσεις, να αναλύσει κατόπιν διεξοδικά αυτές τις εκφράσεις με τους όρους της νέας λογικής των Φρέγκε και Ράσελ και τελικά, να απαντήσει στα ερωτήματα ή να τα διαλύσει οριστικά, αποδεικνύοντας ότι στερούνται νοήματος. Το εγχείρημα ήταν πραγματικά συναρπαστικό γιατί διεκδικούσε και για τον εαυτό του τις επιστημονικές νόρμες και άρα, αυτοσυστηνόταν ως ικανό να διευθετήσει οριστικά, δηλαδή με τρόπο επιστημονικό, όλες τις χρονίζουσες φιλοσοφικές απορίες. Από τη πλευρά του, το τμήμα του κινήματος που αφιερώθηκε ειδικά στη φιλοσοφική ανάλυση της επιστήμης, διαχώρισε με επιμέλεια το «πλαίσιο ανακάλυψης» από το «πλαίσιο δικαιολόγησης» και συγκεντρώθηκε στο τελευταίο, προκειμένου να καταλήξει στην πλήρη ανάλυση της δομής, των εσωτερικών σχέσεων και των λογικών χαρακτηριστικών της ώριμης επιστήμης. Για να το επιτύχει, βασίστηκε στη νέα λογική και προσέφυγε σε κάποιες από τις βασικές κατηγο-

ρίες είτε του θετικισμού είτε του κλασικού αγγλικού εμπειρισμού, ενώ οι συνακόλουθες ιδέες περί εμπειρικού περιεχομένου, θεωρητικής αναγωγής κλπ, έμοιαζαν ικανές να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά από την πλευρά της φιλοσοφίας, τις ραγδαίες εξελίξεις στις φυσικές επιστήμες. Στην πορεία, η φι-



Λουντ. Βιντγκεστίν.

λοσοφία των μαθηματικών αυτονομήθηκε πλήρως και αφέθηκε να πάρει τον δικό της δρόμο.

Η άνοδος του ναζισμού και ο συνακόλουθος πόλεμος διέλυσε τη φιλοσοφική κοινότητα στην Αυστρία και στη Γερμανία, αναγκάζοντας τα περισσότερα μέλη της να μεταναστεύσουν στις ελεύθερες αγγλόφωνες χώρες και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ. Το φιλοσοφικό έδαφος ήταν σχετικά παρθένο και επομένως, ιδιαίτερα φιλόξενο σε νέες ιδέες, ενώ οι ενεργές φιλοσοφικές σχολές εκεί, για παράδειγμα ο αμερικανικός πραγματισμός, έτειναν με συμπάθεια το ους σε όσα πρόσβευαν οι μετανάστες. Έτσι, μέσα σε ένα σχετικά βραχύ χρονικό διάστημα, οι νέες αυτές ιδέες κατόρθωσαν να κυριαρχήσουν στην αμερικανική φιλοσοφική σκηνή. Μέχρι το τέλος του πολέμου, η «επιστημονική» αναλυτική φιλοσοφία και η φιλοσοφία της επιστήμης του λο-

γικού εμπειρισμού και του λογικού θετικισμού, εδραιώθηκαν στα αμερικανικά ακαδημαϊκά και ερευνητικά ιδρύματα. Σε αυτό το κλίμα, ο Κάρναπ (Carnap), ο Ράιχενμπαχ (Reichenbach), ο Φάιγκλ (Feigl), ο Χέμπελ (Hempel), με-ταξύ άλλων, μεταμορφώθηκαν σε μείζονες αμερικανούς φιλοσόφους. Με το τέλος του πολέμου, η φιλοσοφία της επιστήμης μιλούσε ήδη αγγλικά.

2. Από τη Φιλοσοφία της Επιστήμης στον κλάδο της ΙΦΕ.

Η ιστορία μας οφείλει τώρα να στραφεί στον τότε ακόμη ανεξάρτητο κλάδο της Ιστορίας της Επιστήμης γιατί, μέχρι το τέλος του πολέμου, είχε και αυτός να επιδείξει νέες και συναρπαστικές εξελίξεις.

Οφείλουμε να σημειώσουμε πως η Ιστορία της Επιστήμης ήταν ήδη νομιμοποιημένη ως διακριτό γνωστικό πεδίο αρκετά νωρίτερα από εκείνη την περίοδο. Ωστόσο, ο χώρος που καταλάμβανε στα προγράμματα των Τμημάτων ιστορίας ήταν σχετικά μικρός, ενώ η ίδια παρέμενε επικεντρωμένη είτε σε όψεις της επιστήμης που συνδέονταν με συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους - όπως ο αρχαίος κόσμος - είτε στην περιγραφή σημαντικών επιστημονικών ανακαλύψεων και στις βιογραφίες σημαντικών επιστημόνων. Η εικόνα αυτή άλλαξε ριζικά με τη δημοσίευση, μεταξύ άλλων, του *The Origins of Modern Science* του Μπάτερφιλντ (Herbert Butterfield) το 1949³, του *The Mechanization of the World Picture* του Ντίκστερχους (E.J. Dijksterhuis) το 1950 και μιας σειράς δοκιμίων του Κοϋρέ (Alexandre Koyre), γραμμένων την περίοδο μεταξύ 1930 και 1950, που συγκεντρώθηκαν σε διάφορους τόμους, μεταξύ των οποίων οι *Etudes Galileennes* και οι *Etudes Newtoniennes* μεταφράστηκαν στα αγγλικά. Τα έργα αυτά εδραίωσαν ένα νέο πεδίο μελέτης και έρευνας με τον δικό του εννοιολογικό εξοπλισμό και τις δικές του ιδιαίτερες μεθόδους. Πρόκειται για το πεδίο που εστιάζει το ενδιαφέρον του στην Επιστημονική Επανάσταση του 17ου αιώνα και το ο-

3. Έχει εκδοθεί Ελληνικά από το MIET, σε μετάφραση Ιορδάνη Αρζόγλου.

ποίο αναπτύχθηκε έτσι ώστε να περιλαμβάνει και τις μετέπειτα εξελίξεις στις επιστήμες. Βασικό μέλημά του είναι η σπουδή της ιστορίας των επιστημονικών εννοιών και της εδραίωσης των επιστημονικών νόμων και θεωριών. Είναι το πεδίο που έκτοτε ακούει στο όνομα «εσωτερική ιστορία της επιστήμης».

Οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν σχεδόν αμέσως τη φιλοσοφία της επιστήμης. Κι αυτό γιατί άρχισε να γίνεται προφανές, όχι μόνο πως η Επιστημονική Επανάσταση μπορούσε και έπρεπε να αποτελεί μείζον και αυτόνομο πεδίο μελέτης, αλλά και γιατί μια τέτοια μελέτη, ήταν σε θέση να ρίξει νέο φως στη νοητολογική δομή, στη μεθοδολογία και στα άλλα βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης επιστήμης. Η σύγχρονη επιστήμη έχει προφανώς τη δική της ιστορία και η ενδελεχής μελέτη της τελευταίας μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην κατανόηση της πρώτης. Με αυτόν τον τρόπο, όλα τα συστατικά υλικά για την εδραίωση του κλάδου της ΙΦΕ, βρήκαν τη θέση τους και η θέσπιση αντίστοιχων Τμημάτων ή Προγραμμάτων, άρχισε να αποτελεί σχεδόν υποχρέωση για τα περισσότερα πανεπιστήμια.

Από την άλλη πλευρά, το πρόγραμμα του λογικού θετικισμού και του λογικού εμπειρισμού, παρά τα σημαντικά βήματα φιλελευθεροποίησης στα οποία υποχρεώθηκε να προβεί, σίγουρα δεν έχασε άκρας υγείας. Ανάμεσα σε πολλά άλλα, τα άλυτα προβλήματα της επαγωγής, τα ερωτήματα που γεννούσαν οι προσπάθειες αποσαφήνισης των λεγόμενων «βασικών προτάσεων» ή «προτάσεων πρωτοκόλλου», τα αξεπέραστα εμπόδια που αντιμετώπιζαν οι προσπάθειες συστηματικής αναγωγής των θεωρητικών όρων σε παρατηρησιακούς, οι νέες απορίες που προκαλούσε η «θέση Ντυέμ-Κουάν» (Pierre Duhem και W. v. O. Quine)⁴, τα επιχειρήματα του Χάνσον (N. R. Hanson) σχετικά με την εγγενή αδυναμία να διαχωριστεί

καθαρά η παρατήρηση από τη θεωρία, δηλαδή ο εγγενής θεωρητικός «εμποτισμός» της τελευταίας, αποτέλεσαν σημαντικά πλήγματα στην αισιοδοξία που έτρεφε τους υποστηρικτές του λογικού εμπειρισμού και του λογικού θετικισμού. Μέσα σε αυτό το κλίμα, η «εισβολή» της ιστορίας της επιστήμης στο πεδίο της φιλοσοφίας της επιστήμης και η συνακόλουθη δημιουργία του κλάδου της ΙΦΕ, φάνηκε να ανοίγει μια νέα ελπιδοφόρα διέξοδο.

Και ήταν ακριβώς αυτό που πράγματι συνέβη. Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων του Κουν (Thomas S. Kuhn), που κυκλοφόρησε το 1962⁵, με την εκπληκτική παγκόσμια επιτυχία της, ήρθε σαν το αστροπελέκι που άλλαξε δραματικά την εικόνα. Νέες έννοιες, νέοι γρίφοι, νέες περιοχές ενδιαφέροντος, νέες σημαντικές προσεγγίσεις κατέκλυσαν την ΙΦΕ με εντυπωσιακή ορμή. Η φιλοσοφία της επιστήμης πραγματοποιήσε τη λεγόμενη «ιστορικιστική» της στροφή, επιστρατεύοντας την ιστορία της επιστήμης για να εξυπηρετήσει τους δικούς της σκοπούς, ενώ παράλληλα ο λογικός θετικισμός και ο λογικός εμπειρισμός απορρίπτονταν ως εντελώς ξεπερασμένοι. Ή τουλάχιστον έτσι φάνηκε τότε.

Οι διαδικασίες αλλαγής επιστημονικών θεωριών, η σύγκριση των επιστημονικών θεωριών και τα κριτήρια επιλογής μεταξύ τους, η «ασυμμετρία» και η «επιστημονική πρόοδος», η ορθολογικότητα και ο σχετικισμός, αποτέλεσαν τις νέες εστίες ενδιαφέροντος που απαιτούσαν τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη νέων νοητολογικών μέσων και νέων γενικών προσεγγίσεων για να γίνει δυνατή η αντιμετώπισή τους. Τα «παραδείγματα» και οι «επιστημονικές επαναστάσεις» του Κουν, οι «σκληροί πυρήνες» και τα «ερευνητικά προγράμματα» του Λάκατος (Imre Lakatos), η ριζοσπαστική κριτική και ο μεθοδολογικός «ντανταϊσμός» του Φεγεράμπεντ (Paul Feyerabend), οι «ερευνητικές «παραδόσεις»

και η καταμέτρηση των επιστημονικών προβλημάτων του Λάου-νταν (Larry Laudan), σε συνδυασμό με τις αναπόφευκτες διαφοροποιήσεις και διαφωνίες πολλών ακόμη, κυριάρχησαν στη σκηνή του κλάδου της ΙΦΕ, σχεδόν για δύο δεκαετίες.

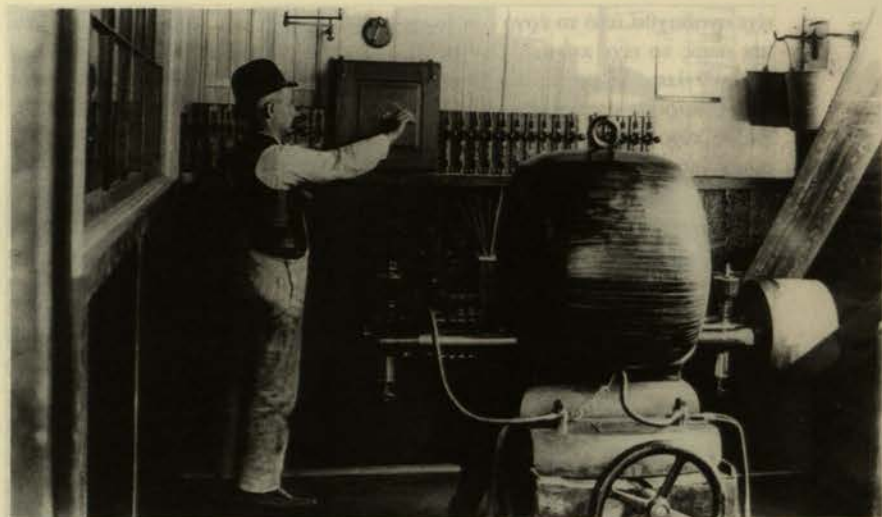
Σιγά-σιγά ωστόσο, μια μορφή απογοήτευσης άρχισε να γίνεται αισθητή. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι νέες προσεγγίσεις πολλαπλασιάζονταν χωρίς καμμία οριστική λύση ή, τουλάχιστον, κάποια ουσιαστική συνείδηση να διαφαίνεται στον ορίζοντα. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι όλες οι γενικές προσεγγίσεις της επιστήμης - είτε κατά τις εκδοχές του λογικού θετικισμού και του λογικού εμπειρισμού είτε κατά τις εκδοχές της «ιστορικιστικής στροφής» - άρχισαν να εκλαμβάνονται ως εγγενώς ανίκανες να παραγάγουν μια βιώσιμη συνολική εικόνα της επιστήμης. Ο κλάδος της ΙΦΕ άρχισε έτσι να διαφοροποιείται εσωτερικά και να διακλαδίζεται προς διαφορετικές κατευθύνσεις, κάθε μια από τις οποίες έθετε και προσπαθούσε να υπηρετήσει τους δικούς της στόχους, ουσιαστικά αγνοώντας το πώς συνέβαινε με τις άλλες. Σε ό,τι αφορά την φιλοσοφική συνιστώσα του κλάδου της ΙΦΕ, η περισσότερο σημαντική ίσως αλλαγή, υπήρξε η επικέντρωση του ενδιαφέροντος στα φιλοσοφικά ζητήματα που ανακύπτουν στο εσωτερικό συγκεκριμένων επιστημονικών θεωριών και μάλιστα, των πιο σύγχρονων από αυτές. Αναδεικνύονται έτσι ως ουσιαστικά αυτόνομοι υπο-κλάδοι, η φιλοσοφία της φυσικής (που εστιάζει τις προσπάθειές της σε ανοιχτά, από άποψη φιλοσοφικής ερμηνείας, ζητήματα της κβαντικής μηχανικής, των θεωριών χώρου και χρόνου, της στατιστικής φυσικής ή της κβαντικής θεωρίας πεδίου), η φιλοσοφία της βιολογίας (που ενδιαφέρεται κυρίως για τη θεωρία της εξέλιξης, για τη νεο-δαρβινική σύνθεση και για ζητήματα που αφορούν την αυτονομία της βιολογίας απέναντι στη φυσική ή

4. Εντελώς σχηματικά μιλώντας, η «θέση» αυτή, που είχε διατυπωθεί πρώτα από τον Γάλλο φιλόσοφο και ιστορικό της επιστήμης Ντυέμ (πέθανε το 1916 σε ηλικία 55 ετών) και ξαναδιατυπώθηκε από τον Αμερικανό φιλόσοφο Κουάν (πέθανε έπειτα σε μεγάλη ηλικία) σε ένα ευρύτερο φιλοσοφικό πλαίσιο, ισχυρίζεται πως, αν το πείραμα δείξει πως μια συγκεκριμένη επιστημονική θεωρία αστοχεί, είναι αδύνατον να εντοπιστεί επακριβώς, με απόλυτη λογική αυστηρότητα, ο λόγος αυτής της αστοχίας.

5. Ελληνική μετάφραση από τον Βασίλη Κάλφα και τον Γιώργο Γεωργακόπουλο στις Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα.

τη χημεία) και η φιλοσοφία της ιατρικής (που προσπαθεί να εντοπίσει, τόσο τις γνωσιακές όσο και τις ηθικές ιδιαιτερότητες του κλάδου). Παράλληλα, αναλαμβάνονται συστηματικά προσπάθειες για τη φιλοσοφική μελέτη της ψυχολογίας και της ψυχανάλυσης, των τελευταίων επιτευγμάτων της νευροεπιστήμης ή για τις φιλοσοφικές διαστάσεις που περιλαμβάνει η γνωσιακή επιστήμη, όπως όλα τα παραπάνω συνδέονται με κεντρικά ζητήματα της φιλοσοφίας του νου. Επιπλέον, οι περισσότεροι τεχνικές πλευρές της παραδοσιακής φιλοσοφίας της επιστήμης, όπως εδράζονται, αφ' ενός, στη θεωρία των πιθανοτήτων και στο θεώρημα του Μπέις (Bayes) και, αφ' ετέρου, σε μεθόδους που εισήγαγαν οι εξελίξεις στην τεχνητή νοημοσύνη, προσελκύνουν άλλους μελετητές, γιατί οι προσεγγίσεις αυτές υπόσχονται να αποφέρουν οριστικά αποτελέσματα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τα λογικά και γνωσιακά χαρακτηριστικά των διαδικασιών επιστημονικής επικύρωσης. Τέλος, παρατηρείται μια επιστροφή σε ζητήματα αμιγώς φιλοσοφικά, όπως η διαμάχη ανάμεσα στους οπαδούς του επιστημονικού ρεαλισμού και εκείνους του αναρρεαλισμού που αναδεικνύουν, μεταξύ άλλων, οι εργασίες του Χάκινγκ (Ian Hacking), του Βαν Φράασεν (Bas Van Fraassen) και της Κάρτγουάιτ (Nancy Cartwright). Με μια λέξη, η φιλοσοφική συνιστώσα του κλάδου της ΙΦΕ διασπάται, ίσως αμετάκλητα, σε διαφορετικά και εν πολλοίς ασύνδετα μέρη και έχει παραμείνει σε αυτή την κατάσταση, μέχρι σήμερα.

Οφείλουμε εδώ να σημειώσουμε ότι το *Representing and Intervening* του Ίαν Χάκινγκ, που δημοσιεύθηκε το 1983⁶, επέδρασε σημαντικά στην μετέπειτα πορεία αυτής της διάσπασης. Το έργο αυτό, ενόσω προσέφερε μία συνοπτική και πολύ συγκροτημένη εικόνα της εξέλιξης του κλάδου της ΙΦΕ, μέχρι την εποχή που γράφτηκε και ενόσω επιχειρηματολογούσε υπέρ της ιδιαίτερης εκδοχής ρεαλισμού (ρεαλισμός των οντοτήτων) που υποστή-



ριζε ο συγγραφέας του, έφερε επιπλέον στο προσκήνιο το ζήτημα της σχετικής αυτονομίας των πειραματικών παραδόσεων απέναντι στις διαδικασίες συγκρότησης θεωριών. Αυτή η πλευρά του έργου εγκαίνιασε μελέτες συγκεκριμένων πειραματικών διαδικασιών και του τρόπου που πραγματικά διεξάγονται τα πειράματα, εισάγοντας στην εικόνα τις συμβατικές και, γενικότερα, τις κοινωνικές διαστάσεις της πειραματικής πρακτικής. Ένα καλό παράδειγμα εδώ είναι το *How Experiments End* του Γκάλισον (Peter Galison), που δημοσιεύθηκε το 1987. Με αυτόν τον τρόπο, άρχισε να διαπιστώνεται ότι η εσωτερική ιστορία της επιστήμης, με το να εστιάσει αποκλειστικά το ενδιαφέρον της σε έννοιες, νόμους και θεωρίες, αδικούσε την πολυπλοκότητα του επιστημονικού εγχειρήματος. Κι αυτό, με τη σειρά του, σήμαινε πως η ιστορική πλευρά του κλάδου της ΙΦΕ, είχε αρχίσει να παρουσιάζει δικά της προβλήματα, προβλήματα που οξύνθηκαν εντυπωσιακά υπό την επίδραση κάποιων νέων ιδεών που ήλθαν από μια εντελώς απροσδόκητη κατεύθυνση.

3. Από την «κοινωνική κατασκευασιοκρατία» στις «Σπουδές Επιστήμης».

Μια φιλοσοφική προσέγγιση που ισχυριζόταν ότι συνιστούσε άμεσο επί-

γολο εκείνης του Κουν, υπήρξε το λεγόμενο «Ισχυρό Πρόγραμμα της Σχολής του Εδμβούργου», οι συστατικές θέσεις του οποίου διατυπώθηκαν στο *Scientific Knowledge and Sociological Theory* του Μπαρνς (Barry Barnes), που δημοσιεύθηκε το 1974, και στο *Knowledge and Social Imagery* του Μπλουρ (David Bloor), που δημοσιεύθηκε το 1976. Οι Μπαρνς και Μπλουρ, δύο κοινωνιολόγοι της επιστήμης που εργάζονταν στο Πανεπιστήμιο του Εδμβούργου, υποστήριζαν στα έργα αυτά πως οι γνωσιακές διαστάσεις της επιστήμης αποτελούν απλώς κοινωνική κατασκευή και επομένως, είναι απολύτως εξαρτημένες από παράγοντες, όπως συμβάσεις, παραδόσεις, συμφέροντα, συσχετισμοί δυνάμεων και γόητρο. Οι επιτυχίες της επιστήμης οφείλουν έτσι να αποτιμώνται με όρους κοινωνικής επιτυχίας και όχι αλήθειας ή εμπειρικής επάρκειας. Το εν λόγω πρόγραμμα αυτοονομάστηκε «ισχυρό» ακριβώς γιατί έθετε ως στόχο του να εδραιώσει αυτήν την άκρως αμφίβολη αναγωγή ολόκληρου του φαινομένου της επιστήμης, όπως αντιμετωπιζόταν μέχρι τότε και από τους ιστορικούς και από τους φιλοσόφους της επιστήμης, στην εκδοχή κοινωνιολογίας της επιστήμης που πρόβλεπαν οι δύο εισαγωγείς του.

Το ζήτημα του σχετισμού, όπως

6. Εκδόθηκε πρόσφατα από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, σε μετάφραση του Τάσου Τοιαντούλα και με επιστημονική επιμέλεια του Μιχάλη Ασημακόπουλου.

είχε αναδειχθεί από το έργο του Κουν και όπως το είχε καταστήσει ακόμη πιο ανάγλυφο το μπρίο του Φεγεράμπεντ, παρείχε αντικειμενικά έδαφος για να τυχόν μιας πρώτης προσοχής οι ισχυρισμοί του «Ισχυρού Προγράμματος». Έτσι, οι συναφείς απόψεις συζητήθηκαν σχετικά πλατεία από τους φιλοσόφους αλλά δεν έπεισαν παρά ελάχιστα. Αυτές θεωρήθηκαν όχι μόνο φιλοσοφικά ασθενείς και κακά διατυπωμένες, αλλά και πολιτικά υπερβολικές, αν όχι εντελώς εξωφρενικές. Σε κάποιους μάλιστα θύμιζαν τις απόψεις του Ζνάνωφ και του Λυσένκο. Κατά τρόπο παράδοξο ωστόσο, το εν λόγω πρόγραμμα είχε διαβρωτικές επιδράσεις στην άλλη συνιστώσα του κλάδου της ΙΦΕ, την ιστορία της επιστήμης.

Για να καταστούν στοιχειωδώς βιώσιμοι, οι κύριοι ισχυρισμοί του «Ισχυρού Προγράμματος», όφειλαν να περάσουν από τη βάση της σοβαρής μελέτης συγκεκριμένων επεισοδίων της ιστορίας της επιστήμης, η οποία αντιμετώπιζόταν πλέον ως πεδίο όπου οι κοινωνικές δυνάμεις υπήρξαν ανέκαθεν οι αποκλειστικοί πρωταγωνιστές. Η φήμη που είχαν ήδη αποκτήσει οι κατευθυντήριες ιδέες του προγράμματος και το γεγονός ότι, η μέχρι τότε ουσιαστικά περιθωριακή κοινότητα των κοινωνιολόγων της επιστήμης, καλούνταν πλέον στο προσκήνιο, παρείχε σε αρκετούς ισχυρά κίνητρα για να αναλάβουν την απαιτούμενη επίπονη εργασία. Πρωταγωνιστές των εξελίξεων έγιναν έτσι κοινωνιολόγοι της επιστήμης που εργαζόνταν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Μεγάλης Βρετανίας. Το αποτέλεσμα ήταν να κατακλυστεί η αγορά από σπουδές επιστήμης αυτής της κατηγορίας, ενώ σχετικά γρήγορα το «κίνημα» διέσχισε τον Ατλαντικό, αλλά και την Μάγλη, πείθοντας συγχρόνως αρκετούς «παραδοσιακούς» ιστορικούς της επιστήμης να προσχωρήσουν στο νέο στρατόπεδο. Το *Constructing Quarks* του Πίκεριγκ (Andrew Pickering), που δημοσιεύτηκε το 1984, το *Leviathan and the Air Pump* των Σέιπιν και Σάφερ (Stephen Shapin και Simon Schaffer), που δημοσιεύτηκε το 1985, και το *Galileo Courtier* του Μπατζόλι (Mario Biagioli), που δημοσιεύτηκε το 1993,

είναι μερικά αξιοσημείωτα παραδείγματα σοβαρών μελετών, με αυτό το προσανατολισμό. Οι νέες διαστάσεις του επιστημονικού φαινομένου που αναδείκνυαν έργα όπως αυτά, η ευρεία διάδοσή τους, όπως συναρτήθηκε με τις πολλές και έντονες συζητήσεις ανάμεσα στους υποστηρικτές και τους αντιπάλους τους, δημιούργησαν μια σχετικά μεγάλη και σφικτά δεμένη κοινότητα, η οποία απέκλειε, περίπου καταστατικά, την εσωτερική ιστορία της επιστήμης. Το αποτέλεσμα ήταν να οδηγηθεί η τελευταία σε αργό θάνατο και η αναμφισβήτητη ιστορική διάσταση του επιστημονικού φαινομένου να απορροφηθεί, σχεδόν πλήρως, στο εσωτερικό της επικράτειας αυτού του είδους «κοινωνιολογίας» της επιστήμης.

Οι απόψεις της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας συναρτήθηκαν γρήγορα με εννοιολογικά εργαλεία και μορφές προσέγγισης που παραδοσιακά ανήκαν σε γνωστικά πεδία τα οποία, μέχρι τότε, δεν είχαν καμία σχέση με τη μελέτη του επιστημονικού φαινομένου. Για παράδειγμα, τα εννοιολογικά εργαλεία της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της εθνολογίας επιστρατεύθηκαν στο *Laboratory Life* του Γάλλου Λατούρ (Bruno Latour) και του Βρετανού Γούλγκαρ (Steve Woolgar), που δημοσιεύτηκε το 1986, για να τονίσουν, από μια ακόμα πλευρά, τον αποκλειστικά κοινωνικό χαρακτήρα της επιστήμης. Οι συγγραφείς κατόρθωσαν έτσι να δώσουν μια εικόνα του επιστημονικού εγχειρήματος, στην οποία κανένας απολύτως επιστήμονας δεν θα μπορούσε ποτέ να αναγνωρίσει τον εαυτό του και τη δουλειά του. Δεν είναι ανάγκη να προσθέσω πως αρκετοί άλλοι ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο.

Για να καλυφθούν προσεγγίσεις τόσο ανόμοιες, προσεγγίσεις των οποίων μόνο ενοποιό γνώρισμα ήταν η ανάδειξη του κοινωνικού στοιχείου στον αποκλειστικό παράγοντα που ορίζει την επιστήμη και κάνει την εξέλιξή της, χρειαζόταν ένα όνομα που να διαθέτει ολόκληρο το απαιτούμενο εύρος. Το όνομα αυτό όφειλε επιπλέον, εφ' όσον κάτι τέτοιο ήταν κατ' αρχήν δυνατό, να αναγνωρίζει το γεγονός ότι το νέο και ιδιαίτερα φιλόδοξο τούτο

εγχείρημα, εγκαινιάστηκε και προωθήθηκε κατά τα πρώτα του στάδια από bona fide κοινωνιολόγους της επιστήμης. Ευτυχώς τα δύο αυτά αιτήματα μπορούσαν να ικανοποιηθούν ταυτόχρονα, γιατί ένα όνομα που ήδη υπήρχε είχε την ικανότητα να παραπέμπει και στα δύο. Αυτό ήταν το όνομα «Σπουδές Επιστήμης», όνομα το οποίο είχε ήδη τη μικρή δική του ιστορία. Αυτή είναι η ιστορία των απαρχών των ΣΕΤ.

4. Οι ΣΕΤ και η εξέλιξή τους.

Η Κοινωνιολογία της Επιστήμης, ως σχετικά αυτόνομο γνωστικό πεδίο, υπήρχε αρκετά πριν από τις εξελίξεις που μόλις σκιαγραφήσαμε. Χωρίς να αγχίζουν τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της επιστήμης (δηλαδή τις σχέσεις της με αλήθεια και εμπειρική επάρκεια), οι αντίστοιχοι μελετητές εστίαζαν τη δουλειά τους, σε ζητήματα σχετικά με το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το επιστημονικό εγχείρημα, στις κοινωνικές σχέσεις που υφίστανται στα επιστημονικά εργαστήρια, στους διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν τη σταδιοδρομία των επιστημόνων ή την υποδοχή της δουλειάς τους. Πρέπει να είναι σαφές πως η Κοινωνιολογία της Επιστήμης λειτουργούσε σε στενή συνάφεια με τη λεγόμενη «εξωτερική» ιστορία της επιστήμης, η οποία συνεχώς έφερε τη διάσταση του χρόνου στη μελέτη των κοινωνικών πλευρών της επιστήμης, εξετάζοντας τις τελευταίες (και μόνον τις τελευταίες), στα διάφορα ιστορικά πλαίσια. Στο βαθμό που η Κοινωνιολογία της Επιστήμης και η «εξωτερική» ιστορία της επιστήμης μελετούσαν τα αποτελέσματα της επιστημονικής δραστηριότητας, την κοινωνική λειτουργία των τελευταίων και τις τεχνολογικές τους εφαρμογές, κάλυπταν κοινό έδαφος με τον νεώτατο τότε κλάδο της Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Τεχνολογίας, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση των ανάλυτων ακαδημαϊκών συμμαχιών.

Στηριζόμενα στη βάση που δημιουργούσαν τέτοιες συμμαχίες, ορισμένα πανεπιστημιακά ιδρύματα, τα περισσότερα με ισχυρό τεχνολογικό προσανατολισμό, προχώρησαν στην ίδρυση ακαδημαϊκών μονάδων που θα συγκροτούσαν τις σχετικές δυνάμεις,

προικοδοτώντας τες με σαφέστερους εκπαιδευτικούς και ερευνητικούς στόχους. Έτσι άρχισαν να εμφανίζονται προγράμματα επικεντρωμένα στις σχέσεις επιστήμης και τεχνολογίας, επιστήμης και κοινωνίας και τεχνολογίας και κοινωνίας. Το όνομα ΣΕΤ (στα αγγλικά STS, που παραπέμπει είτε στο Science and Technology Studies είτε στο Science, Technology and Society), αποδόθηκε την εποχή εκείνη, στις εν λόγω ακαδημαϊκές μονάδες και παραμένει το ίδιο από τότε.

Το γεγονός ότι τα προγράμματα ΣΕΤ δημιουργήθηκαν κυρίως σε πανεπιστημιακά ιδρύματα με ισχυρές τεχνολογικές συνιστώσες, προσανατόλισε αρκετά από αυτά στις συναφείς πρακτικές κατευθύνσεις. Οι σχέσεις που συνδέουν επιστήμη, τεχνολογία και κοινωνία δεν μελετήθηκαν, δηλαδή, μόνον θεωρητικά. Ζητήματα πολιτικής της έρευνας και διαχείρισης της επιστήμης, ερωτήματα σχετικά με την αποτίμηση των αποτελεσμάτων και την αξιολόγηση του αντίκτυπου που επέφεραν συγκεκριμένα προϊόντα ή συγκεκριμένες τεχνολογικές καινοτομίες σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, θέματα και μέθοδοι σχετικά με την πρόληψη και την αξιολόγηση των αντίστοιχων κινδύνων, μαζί με όλες τις συναφείς οικονομικές, πολιτικές και ηθικές διαστάσεις ή παραμέτρους, αποτέλεσαν συγκεκριμένα μελήματα στα αντίστοιχα προγράμματα σπουδών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μέρος της δουλειάς των εν λόγω ακαδημαϊκών μονάδων, συνιστούσε κυριολεκτικά έρευνα πεδίου που διεξαγόταν εκτός πανεπιστημίου, σε άμεση σχέση με τις μονάδες παραγωγής ή τις κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονταν στα σχετικά ζητήματα.

Το «Ισχυρό Πρόγραμμα» διαμορφώθηκε στο εσωτερικό του κλάδου των ΣΕΤ, όπως είχε δομηθεί με τους παραπάνω τρόπους. Εκεί είχε και τις πρώτες κερηκτικές επιπτώσεις του, δηλαδή εκείνες που οδήγησαν τα περισσότερα προγράμματα ΣΕΤ να τροποποιήσουν τους στόχους τους και να συγκεντρώσουν τις δυνάμεις τους σε σπουδές επιστήμης του είδους που ήδη αναφέραμε. Οι συνέπειες, όμως, αυτής της έκρηξης αποδείχθηκαν πολύ ευρύτερες. Οι νέοι τρόποι προσέγγισης της



Οππενχάιμερ, Φέρμι και Λόρενς.

ιστορίας και της κοινωνιολογίας της επιστήμης απέκτησαν ακαδημαϊκό κύρος, το γόητρο των ΣΕΤ ενισχύθηκε σημαντικά και οι ίδιες αναδείχθηκαν σε μείζονα διεκδικητή της ηγεμονίας επί ολοκλήρου του πεδίου που μελετά το επιστημονικό φαινόμενο, σε ευθύ ανταγωνισμό με τον κλάδο της ΙΦΕ. Η μάχη μπορεί να μην έχει ακόμα κριθεί οριστικά, αλλά το αποτέλεσμα είναι ότι η μελέτη της επιστήμης δεν μπορεί πλέον να θεωρείται ότι ανήκει στη δικαιοδοσία των «παραδοσιακών» κλάδων της φιλοσοφίας, της εσωτερικής και της εξωτερικής ιστορίας και της κοινωνιολογίας της επιστήμης. Η μελέτη του επιστημονικού φαινομένου διεξάγεται πλέον στο εσωτερικό δύο πλήρως διακριτών ακαδημαϊκών μονάδων που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε πολύ διαφορετικές πλευρές του, μονάδων που έχουν ελάχιστες σχέσεις μεταξύ τους, αν δεν είναι ασυμφιλίωτοι αντίπαλοι. Όπως πρέπει να έγινε κατανοητό, αναφέρομαι στις μονάδες που φέρουν ακόμη τα συμβατικά, αλλά πλέον ανακριβή, ονόματα ΙΦΕ και ΣΕΤ.

Είπαμε πως μολονότι το «Ισχυρό Πρόγραμμα» ξεκίνησε ως κατ' ουσίαν φιλοσοφική προσέγγιση στο φαινόμενο της επιστήμης, οι επιτυχίες του συνδέθηκαν πολύ περισσότερο με την ιστορία της επιστήμης. Ένα έργο ιστορίας της επιστήμης, όμως, δεν μπορεί να είναι επιτυχές ούτε να αναγνωρι-

σθει ως τέτοιο, αν ακολουθεί άκαμπτα κάποιους δογματικά διατυπωμένους στόχους, τους οποίους το ίδιο επιδιώκει να «αποδείξει». Όλοι γνωρίζουμε πως η ιστορία της επιστήμης, οποιασδήποτε εκδοχής, οφείλει και να είναι και να φαίνεται πως είναι σχετικά ανεξάρτητη από φιλοσοφικά δόγματα και αμετακίνητες φιλοσοφικές δεσμεύσεις. Κατά συνέπεια, για να κερδίσουν ευρύτερη αποδοχή, οι πρωταγωνιστές της προσέγγισης που εξετάζουμε, αναγκάστηκαν να μετριάσουν τις ισχυρές φιλοσοφικές απόψεις που είχαν αρχικά διατυπώσει, δηλαδή εκείνες που τους είχαν καταστήσει διάσημους, αν όχι διαβόητους. Η επιτυχία μπορούσε να αγοραστεί μόνο με αυτό το τίμημα.

Από την άλλη πλευρά ωστόσο, κανένα ερευνητικό εγχείρημα δεν μπορεί να κινείται σε ένα απόλυτο θεωρητικό κενό ή να λειτουργεί χωρίς καμιά φιλοσοφική δέσμευση. Για να αναληφθεί, αλλά και για να επιτύχει τους στόχους του, κάθε τέτοιο εγχείρημα, απαιτεί ένα ελάχιστο «ποσόν» θεωρίας που θα προσδιορίζει τον προσανατολισμό του, θα συγκροτεί τις μεθόδους του και θα εξασφαλίζει την αποτελεσματική λειτουργία των απαραίτητων κανονιστικών περιορισμών. Παρ' όλο τον μετριασμό τους, οι αρχικές απόψεις του «Ισχυρού Προγράμματος» ως προς το τί είναι και πώς λειτουργεί η επιστήμη, εξακολουθούσαν να κατοχυρώνουν αυτά ακριβώς

τα πράγματα. Αλλά αυτές οι απόψεις δεν παρέμειναν μόνες για πολύ. Σχετικά σύντομα, ένας νέος και περιεργός θεωρητικός σχηματισμός, επέβαλε την κυριαρχία του στο εσωτερικό των ΣΕΤ, αναλαμβάνοντας τον ρόλο που παίζει η φιλοσοφία στον «παραδοσιακό» κλάδο της ΙΦΕ. Καθώς είναι μάλλον αδύνατο να του αποδοθεί ακριβέστερος προσδιορισμός, ο σχηματισμός αυτός εξακολουθεί να ακούει στο εντελώς ασαφές όνομα «θεωρία» (theory στα αγγλικά). Για να δούμε όμως τί σημαίνει «θεωρία» και πώς αυτή λειτουργεί στο πλαίσιο των ΣΕΤ, πρέπει να σταματήσουμε για λίγο σε αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε «Γαλλικό κρίκο».

5. Ο Γαλλικός κρίκος.

Με τρόπους τους οποίους θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω, ο γαλλικός κρίκος συνέδεσε με τις ΣΕΤ μια σειρά γαλλικών ονομάτων, όπως Κλωντ Λεβι-Στρως (Claude Levi-Strauss), Μισέλ Φουκώ (Michel Foucault), Λουί Αλτουσέρ (Louis Althusser), Ζακ Λακάν (Jacques Lacan), Ζακ Ντεριντά (Jacques Derrida), μεταξύ αρκετών άλλων, ονόματα τα οποία είχαν γίνει διάσημα στη Γαλλία, και όχι μόνο στη Γαλλία, ήδη από τη δεκαετία του 1960. Τα ονόματα αυτά δεν συνδέθηκαν μόνο με τις κατευθυντήριες ιδέες των φορέων τους, τουλάχιστον όπως αυτές είχαν προσληφθεί εκείνη την εποχή από τα Αμερικανικά πανεπιστήμια. Αυτά συναρθώθηκαν επιπλέον, και μάλιστα με πολλούς και σύνθετους τρόπους, με ένα εντελώς νέο φάσμα ζητημάτων που είχαν κάτι να κάνουν με την ανθρώπινη ταυτότητα ή, τουλάχιστον, με όσα την εποχή της «πολυπολιτισμικότητας» και της «πολιτικής ορθότητας» θεωρούνται ότι έχουν σχέση μαζί της. Αναφέρομαι σε ζητήματα φύλου, φυλής, σεξουαλικού προσανατολισμού, λαϊκής κουλτούρας, σχέσεων εξουσίας στην καθημερινή ζωή, κοινωνικού αποκλεισμού, κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών στον μετα-αποικιακό κόσμο κλπ. Όλα τα ζητήματα αυτά θεωρήθηκαν άξια ιδιαίτερης μελέτης, γιατί αφορούν τόσο την ανθρώπινη

δραστηριότητα και τα προϊόντα της όσο και τον ρόλο και τη λειτουργία των προϊόντων αυτών. Κατά συνέπεια, τα εν λόγω ζητήματα δεν μπορούσαν παρά να αφορούν και τη μελέτη της επιστήμης και της τεχνολογίας και των δικών τους προϊόντων. Χρειάζεται ίσως να προστεθεί ότι με αυτά, συναρτήθηκαν αρκετές μορφές πολιτικού ακτιβισμού, που αποκλήθηκαν όλες μαζί «πολιτικές της ταυτότητας» (identity politics).

Η εισαγωγή των παραπάνω ονομάτων, καθώς και η δημιουργία των νέων αυτών περιοχών μελέτης, δεν υπήρξε χαρακτηριστικό μόνο των ΣΕΤ. Σχεδόν όλα τα Τμήματα και όλες οι Σχολές ανθρωπιστικών και κοινωνικών σπουδών στα περισσότερα αμερικανικά πανεπιστήμια, επηρεάστηκαν ανάλογα, με την αξιοσημείωτη εξαίρεση των Τμημάτων φιλοσοφίας και των Τμημάτων ή Προγραμμάτων ΙΦΕ. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν μια σειρά εξαιρετικά σημαντικών, αν και πολλαπλά αμφιλεγόμενων, αλλαγών στα προγράμματα σπουδών και στην εσωτερική οργάνωση των Σχολών, των Τμημάτων και των διατμηματικών σχέσεων ολοκλήρου του αμερικανικού πανεπιστημιακού συστήματος. Για να δούμε πώς προέκυψαν και πώς σταθεροποιήθηκαν αυτές οι αλλαγές, χρειάζεται να κάνουμε μια παράκαμψη, της οποίας κύριος σταθμός είναι το Παρίσι της δεκαετίας του 1960.

6. Το Παρίσι στα 1960.

Κατά τη δεκαετία του 1960, το Παρίσι έγινε μάρτυρας ενός ριζικά νέου κινήματος ιδεών, το οποίο πολλοί θεώρησαν ως μείζονα φιλοσοφική αναγέννηση. Προτάθηκε, δηλαδή, ένα νέο φιλοσοφικό πρόγραμμα, το οποίο, μολονότι αφορούσε πολλές και εξαιρετικά διαφορετικές θεματικές περιοχές, φαινόταν να συνδέεται με ένα μοναδικό ενοποιητικό νήμα. Οι σχολιαστές εκείνης της περιόδου ονόμασαν αυτό το νήμα «δομισμό» και επέμειναν σε αυτόν τον χαρακτηρισμό, παρά το γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι εμπλεκόμενοι συγγραφείς, αποποιήθηκαν τον όρο και αρνήθηκαν κατηγορηματικά πως αυτός είχε σχέση με όσα έκαναν ή

προσπαθούσαν να πετύχουν. Για να κρατήσουν τον ίσο απέναντι σε αυτές τις αρνήσεις, οι φιλοσοφικές αναφορές κάποιες φορές σε «μετα-δομισμό», χωρίς ωστόσο να αποσαφηνίζουν ούτε το ακριβές περιεχόμενο αυτού του «μετά» ούτε τί ακριβώς αυτό υποτίθεται πως τροποποίησε ή αντικατέστησε. Κατά τη δική μου γνώμη τουλάχιστον, μολονότι η έννοια της «δομής» όντως έπαιξε διάφορους και σημαντικούς ρόλους στο πλαίσιο αυτού του κινήματος, οι φιλοσοφικοί στόχοι του υπήρξαν πολύ περισσότερο φιλόδοξοι από την επεξεργασία και την εφαρμογή μιας έννοιας. Θέλω να πω πως πρόκειται για κίνημα που δεν αποσκοπούσε σε τίποτε λιγότερο από το να προυπάσει τις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες του ανθρώπου με το καθεστώς της αυθεντικής επιστήμης.

Το διαθέσιμο υπόδειγμα ήταν η δομική γλωσσολογία του Σωσύρ (Ferdinand de Saussure) τα Μαθήματα του οποίου (*Cours de Linguistique Generale*) είχαν δημοσιευθεί μετά θάνατον από τους μαθητές του, ήδη από το 1916⁷. Οι πρωταγωνιστές του κινήματος ιδεών που εξετάζουμε, θεώρησαν πως ο Σωσύρ είχε ήδη προσδώσει στη γλωσσολογία του αυθεντικό επιστημονικό της καθεστώς, προβαίνοντας σε μια σειρά από ριζοσπαστικές καινοτομίες, τόσο ουσιαστικές όσο και μεθοδολογικές. Σχηματικά μιλώντας, θεωρήθηκε πως το έργο αυτό απέτμησε και συγκρότησε για πρώτη φορά το επιστημονικό αντικείμενο της γλωσσολογίας με τη βοήθεια ενός συνόλου συστηματικά συναρθρωμένων εννοιών, μεταξύ των οποίων εκείνη της «δομής», όντως έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Σε γενικές γραμμές, το εν λόγω αντικείμενο συγκροτείται από τη δομή της «γλώσσας» (langue) σε αντανάσταση με τις λειτουργίες της «ομιλίας» (parole), έννοια που αναφέρεται στις διάφορες πράξεις εκφοράς, πραγματοποιημένες ή δυνατές. Η ίδια η «γλώσσα», διαχωρισμένη στα επίπεδα της φωνολογίας, της μορφολογίας και της σύνταξης, μελετάται από το σύστημα εννοιών που εφβάλλει, τόσο τους ιδι-

7. Ελληνική μετάφραση από τον Φώτη Αποστολόπουλο στις εκδόσεις Παταξίση.

ους τους διαχωρισμούς αυτούς όσο και τις εννοιολογικές τους συνέπειες. Αυτή η αμοιβαίως συγκροτησιακή σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο της γλωσσολογίας και στο εννοιολογικό σύστημα που παρέχει τη γνώση του, θεωρήθηκε ως η θεμελιώδης σχέση που οφείλουν να αποκαταστήσουν όλες οι γνωστικές περιοχές, προκειμένου να αποκτήσουν το καθεστώς αυθεντικής επιστήμης. Για λόγους που θα εξετάσουμε παρακάτω, είχε θεωρηθεί τότε αυτονόητο πως, για να γίνουν αυτό που είναι, οι φυσικές επιστήμες είχαν ήδη φέρει σε πέρας την κίνηση που αποκαθιστά αυτήν τη σχέση.

Ο Λεβί-Στρως ήταν ο πρώτος που έπασε το νήμα υποστηρίζοντας πως η δική του δομική ανθρωπολογία θεμελιώνει επιστημονικά τον κλάδο της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Την ίδια περίπου περίοδο, οι ιστορικοί του περιοδικού Ανάλ (*Annales*) διακήρυξαν ή υπονόησαν ότι ο τρόπος που προσεγγίζουν την ιστορία είναι επιστημονικός, ενώ ο Αλτουσέρ παρουσίασε *Το Κεφάλαιο* του Μαρξ, ως το θεμέλιο της «επιστημονικής ηπείρου» της ιστορίας, δηλαδή ως τη βάση που επιτρέπει την επιστημονική μελέτη κάθε κοινωνικού και ιστορικού θέματος. Ο Λακάν, από τη μεριά του, υποστήριξε πως η Φροϋδική ψυχανάλυση μετατρέπεται μέσα από τη δική του ανάγνωση σε αυτό που πάντοτε επεδίωκε να είναι, δηλαδή επιστήμη της ανθρωπίνης υποκειμενικότητας, ενώ μπορούμε να δούμε υπό το ίδιο πρίσμα αυτό που επιχειρήσε ο Φουκώ σχετικά με την ιστορία των ιδεών και των θεσμών ή ο Ντερντά με την επιστήμη του γράμματος ή «γραμματολογία». Παρόλ'αυτα, ο Μπαρτ (Roland Barthes) πρότεινε μια θεωρία της λογοτεχνίας και μια γενική σημειολογία διεκδικώντας τίτλους επιστημονικούς, ενώ συγχρόνως ορισμένοι θεωρητικοί του κινηματογράφου προσπάθησαν να πετύχουν κάτι ανάλογο με το δικό τους αντικείμενο μελέτης. Βλέπουμε έτσι πως οι πρωταγωνιστές του κινήματος που εξετάζουμε, μπορεί να εργάστηκαν σε διαφορετικές γνωστικές περιοχές ή σε καμιά συγκεκριμένα (εδώ ο

Ντερντά, όπως και ο Ντελέζ (Gilles Deleuze) συνιστούν τα μείζονα παραδείγματα), μπορεί να φάνηκε ότι δεν συμφωνούν και πολύ μεταξύ τους, μπορεί αρκετοί να μη δέχονταν να θέσουν τη δουλειά τους υπό μια τέτοια σημαία, αλλά διατίθενται αρκετά κριμικά και διακεμενικά τεκμήρια που μπορούν να στηρίξουν τη θέση μας: αν ο Σπινόζα ήταν διαποτισμένος με την ιδέα του Θεού, οι πρωταγωνιστές της Παρισινής φιλοσοφικής αναγέννησης της δεκαετίας του 1960, ήταν διαποτισμένοι με την ιδέα της Επιστήμης.

Μολονότι υπάρχει και μια άλλη χαρακτηριστική διάσταση του εν λόγω κινήματος, στην οποία θα αναφερθώ παρακάτω, η θέση αυτή μπορεί να επιβεβαιωθεί και από μια άλλη πλευρά. Τον καιρό όπου όλοι αυτοί οι συγγραφείς άρχισαν να εργάζονται, κυρίως, αναμφίβολα, μορφή στη Γαλλία ήταν ο Σαρτρ (Jean-Paul Sartre). Ουσιαστικά όλοι οι συγγραφείς μας αναγνωρίζουν την καταλυτική επιρροή του στη διάρκεια των σπουδών τους και ταυτόχρονα, όλοι παραδέχονται ότι η δουλειά τους συνιστούσε κάτι σαν εξέγερση ενάντια στις ιδέες του. Όμως, για να διεκπεραιωθεί αποτελεσματικά, μια τέτοια εξέγερση, χρειάζεται εξωτερική βοήθεια, δηλαδή δασκάλους. Με δεδομένη τη συμπαγή δομή και τα άλλα μοναδικά χαρακτηριστικά των ιδρυμάτων ανωτάτης εκπαίδευσης στη Γαλλία που συγκεντρώνουν τη διανοητική ελίτ, δεν είναι περιεργό ότι σχεδόν όλοι οι συγγραφείς μας είχαν τους ίδιους δασκάλους, ενώ αποτελεί γεγονός που έχει σχολιαστεί ελάχιστα, πως αυτοί οι δάσκαλοι, όντως δεν είχαν και πολλά να κάνουν με τον Σαρτρ γιατί, απλούστατα, ήταν φιλόσοφοι και ιστορικοί των φυσικών και μαθηματικών επιστημών.

Μπορούμε να ξεχωρίσουμε τέσσερις τέτοιους δασκάλους. Εκτός από τον Κοϋρέ που, όπως είπαμε, υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές της εσωτερικής ιστορίας της επιστήμης, οφείλουμε να αναφέρουμε πρώτα και κύρια τον Μπασελάρ (Gaston Bachelard), του οποίου το έργο στη φυσική και τη χημεία αναλύει τον αυ-

τόνομο χαρακτήρα της επιστημονικής εξέλιξης, δηλαδή μιας κίνησης που στηρίζεται αποκλειστικά στις δυνάμεις της δύναμης, προκειμένου να ξεπεράσει τα «επιστημολογικά εμπόδια» που οι εκάστοτε παρωμένες φιλοσοφικές θεωρήσεις προβάλλουν στον δρόμο της ως αναπόφευκτα. Το έργο του Μπασελάρ συνδέει κατά τρόπο αδιάσπαστο τη φιλοσοφική με την ιστορική πλευρά της επιστήμης, συνιστώντας μια ιδιαίτερη εκδοχή φιλοσοφίας της επιστήμης, η οποία, τουλάχιστον στη Γαλλία, φέρει το όνομα «Ιστορική Επιστημο-λογία». Κατόπιν υπάρχει ο Κανγκιλέμ (Georges Canguilhem), διάδοχος του Μπασελάρ στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, ο οποίος προχώρησε τις ιδέες του δασκάλου του σε όσα αφορούν τις βιολογικές και ιατρικές επιστήμες. Τέλος, δεν πρέπει να αγνοήσουμε τον Καβαγιές (Jean Cavailles), φιλόσοφο των μαθηματικών που εκτελέστηκε από τους Ναζί και στενό φίλο του Κανγκιλέμ, του οποίου η βασική θέση μπορεί να συμπυκνωθεί στη φράση: «Με άλλα λόγια, υπάρχει μια αντικειμενικότητα της ανάπτυξης των μαθηματικών μαθηματικά θεμελιωμένη»⁸. Το τελευταίο έργο του Καβαγιές, *Sur la Logique et la Theorie de la Science*, γραμμένο στη φυλακή, εκδόθηκε μετά το θάνατό του από τον Κανγκιλέμ με πρόλογο του Μπασελάρ. Αν και ο Καβαγιές δεν υπήρξε δάσκαλος των συγγραφέων που εξετάζουμε, η σθεναρή υποστήριξη των απόψεών του από τον Μπασελάρ και τον Κανγκιλέμ, και βέβαια ο ηρωικός του θάνατος, έκαναν τις λίγες εργασίες του που επέζησαν πολύ σημαντικές για όλους τους συγγραφείς μας.

Μπορούμε τώρα να δούμε το πώς οι κατευθυντήριες ιδέες αυτών των τεσσάρων φιλοσόφων, αλλά και ιστορικών, των φυσικών και μαθηματικών επιστημών, μεταφέρθηκαν στο νήμα που ενοποιεί το κίνημα της δεκαετίας του 1960. Μιλώντας, βέβαια, πολύ σχηματικά, μπορούμε να πούμε πως η αυτονομία της επιστημονικής εξέλιξης που υποστηρίζει ο Μπασελάρ για την περίπτωση της φυσικής και της χημείας, ο Κανγκιλέμ για την περίπτωση

8. "Autrement dit, il y a une objectivite, fondee mathematiquement, du devenir mathematique". Βλέπε Jean Cavailles Philosophie Mathematique, Hermann, 1962, σ. 28.

της βιολογίας και της ιατρικής και ο Καβαγιές για την περίπτωση των μαθηματικών, μπορεί να εδραιωθεί μόνο αν όντως υπάρχει μια αμοιβαίως συγκροτησιακή σχέση ανάμεσα στο εννοιολογικό σύστημα και το αντικείμενο καθενός από αυτούς τους κλάδους χωριστά, ενώ είναι η ύπαρξη και η λειτουργία μια τέτοιας σχέσης, που καθιστά τον αντίστοιχο κλάδο αυθεντικά επιστημονικό. Έτσι, από τη στιγμή που το έργο του Σωσύρ αντιμετωπίστηκε ως εκείνο που αποκατέστησε στην πράξη μια τέτοια ακριβώς σχέση για την περίπτωση της γλωσσολογίας, καθιστώντας την αυτόχρονα επιστημονική, άνοιξε ο δρόμος για να αναληφθεί η ίδια προσπάθεια σε ό,τι αφορά όλους τους κλάδους της επικράτειας του κοινωνικού και του ανθρώπινου. Κατά συνέπεια, η εξέγερση ενάντια στον Σαρτρ γίνεται συνώνυμη με την προσπάθεια των συγγραφέων μας να μμηθούν τους δασκάλους τους, ώστε να επιτύχουν για τους υπόλοιπους κλάδους αυτό που οι δάσκαλοί τους είχαν ήδη επιτύχει για τους φυσικούς και μαθηματικούς. Με δεδομένα τα Παρισινά ήθη, όπου όλοι υποτίθεται πως τα ξέρουν όλα, οι ίδιοι δεν αισθάνθηκαν την ανάγκη να αναλύσουν δια μακρών το τί ακριβώς επεδίωκαν. Μπορούσαν να θεωρούν δεδομένο πως όλοι καταλαβαίνουν ότι η προσέγγισή τους στους κοινωνικούς και ανθρωπιστικούς κλάδους είναι εντελώς ανάλογη εκείνης που «πάντες» θεωρούσαν ήδη εδραιωμένη για την περίπτωση των φυσικών και μαθηματικών. Η σφοδρή άρνηση του «δομομοίου» εκ μέρους όλων μπορεί έτσι να εξηγηθεί εύκολα.

Είπαμε πώς οι συγγραφείς που μας ενδιαφέρουν είχαν επηρεασθεί καθοριστικά από τον Σαρτρ και πώς η δουλειά τους συνιστούσε ένα είδος εξέγερσης ενάντια στις ιδέες του. Αλλά ο Σαρτρ δεν ήταν απλώς φιλόσοφος. Ήταν παράλληλα και σχεδόν αξεδιάλυτα σημαντικός λογοτέχνης, θεωρητικός της λογοτεχνίας, πολιτικός στοχαστής και, στα τελευταία του, ακόμη και πολιτικός αγιατάτορας. Με μια λέξη, ήταν οικουμενικός διανοούμενος, αν όχι η ίδια η ενσάρκωση του ιδανικού διανοούμενου. Αυτά του τα χαρακτηριστικά δεν τα απεμπόλησαν οι

εξεγερμένοι μαθητές του. Αντίθετα, καθένας προσπάθησε να τα διατηρήσει και να τα εκφράσει με τον τρόπο του. Ειδικότερα σε ό,τι μας ενδιαφέρει εδώ και μολονότι οι ιδέες του Σαρτρ για τη λογοτεχνία δεν συγκινούσαν κανένα, ουσιαστικό μέλημα σχεδόν όλων παρέμενε η λογοτεχνία και η γραφή γενικότερα, τόσο ως αντικείμενο ιδιαίτερης ενασχόλησης όσο και «πρακτικά», στο επίπεδο της δικής τους γραφής. Με αυτήν την έννοια, όλοι οι συγγραφείς που εξετάζουμε είναι εν μέρει θεωρητικοί της λογοτεχνίας και σίγουρα *ecrivains*, ενώ μερικοί γίνονται μεγάλοι στυλίστες της γαλλικής γλώσσας. Όπως θα δούμε αμέσως, ήταν αυτά τους, χαρακτηριστικά που καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την υποδοχή του έργου τους σχεδόν παντού και όλως ιδιαίτερος στις ΗΠΑ.

7. Το πέρασμα στην Αμερική.

Για τους μορφωμένους Αμερικανούς το Παρίσι αποτελούσε πάντα την πόλη του φωτός. Έτσι, ακολουθώντας μια καλά εδραιωμένη παράδοση, πολλοί Αμερικανοί φοιτητές των Τμημάτων ανθρωπιστικών σπουδών, θεωρούσαν υποχρέωσή τους να περάσουν κάποιο χρόνο στο Παρίσι για να εξερευνήσουν τα μυστήρια των πόλης και για να ενημερωθούν για την τελευταία λέξη της λογοτεχνίας και της κριτικής της, σπουδάζοντας, τί άλλο, Γαλλικά και λογοτεχνία.

Για τους Αμερικανούς σπουδαστές που βρέθηκαν στο Παρίσι τη δεκαετία του 1960, η πόλη ήταν ακόμα πιο συναρπαστική γιατί, ανάμεσα σε πολλά άλλα (μην ξεχνάμε τον Μάη του 68, όσα τον προετοίμασαν και όσα απέφευρε), ένα ολόκληρο κίνημα ιδεών βρισκόταν σε πλήρη άνθιση, κίνημα που όλες οι εφημερίδες και όλα τα περιοδικά αποκαλούσαν «δομομό». Σε πρώτη ματιά, ο «δομομός» φαινόταν να επικεντρώνεται στα «κείμενα» και στις «στοιχειώδεις πράξεις» που αφορούν κείμενα, δηλαδή τη γραφή και την ανάγνωση. Με τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις που διέθεταν, οι εν λόγω φοιτητές δεν μπορούσαν παρά να θεωρήσουν πως έχουν να κάνουν με ένα κίνημα επί των ειδών και των τεχνών του λόγου, δηλαδή ένα κίνημα επί της λογοτεχνίας και περί τη λογοτεχνία.

Με δεδομένη τη σημασία που είχε αποδοθεί στη γλωσσολογία του Σωσύρ και το γεγονός ότι ο Λεβι-Στρως, εμπνευστής του όρου «δομομός», όφειλε πολλά στην ποιητική του φίλου του Ρόμαν Γιακόμπσον (Roman Jakobson), αυτή η άποψη για το τι συνέβαινε τότε στο Παρίσι, δεν εκπλήσσει. Επιπλέον, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι, την ίδια περίοδο, ο Αλτουσέρ παρότρυνε τους πάντες να διαβάσουν Μαρξ, ότι ο Λακάν παρουσίαζε τη δουλειά του ως «απλή» ανάγνωση της φροϋδικής ψυχανάλυσης, ανάγνωση βασισμένη μάλιστα στη γλωσσολογία του Σωσύρ, ότι ο Φουκώ μιλούσε πολύ για κείμενα, για το τι επιτρέπουν να διατυπωθεί και τι αποκλείουν, ότι ο Ντεριντά διαχώριζε αυστηρά τη γραφή από την ομιλία, αντιστρέφοντας, ή μάλλον αποδομώντας, όλες τις σχετικές ιεραρχίες, ότι ο Μπαρτ προωθούσε έναν «επιστημονικό» τρόπο προσέγγισης της λογοτεχνίας και όλων των συστημάτων που αποτελούνται από «σημεία», ότι οι θεωρητικοί του κινηματογράφου διάβαζαν τα έργα ως κείμενα, δεν είναι παράξενο που οι Αμερικανοί φοιτητές που βρίσκονταν τότε στο Παρίσι, έτειναν να εκλάβουν τους πρωταγωνιστές της φιλοσοφικής αναγέννησης της δεκαετίας 1960 «απλώς» ως θεωρητικούς του κειμένου και άρα, της λογοτεχνίας. Θεωρητικούς της λογοτεχνίας, βέβαια, με βλέψεις κατά πολύ ευρύτερες, αλλά θεωρητικούς της λογοτεχνίας πάντως, όχι φιλοσόφους και μάλιστα της επιστήμης. Τουλάχιστον με το περιεχόμενο που είχαν οι όροι κατά τις δικές τους εμπειρίες και στα δικά τους πανεπιστήμια.

Οι λόγοι ύπαρξης αυτής της ιδιόζουσας ματιάς είναι κατανοητοί. Η παιδεία των φοιτητών που προέρχονταν από τις Σχολές ανθρωπιστικών σπουδών των πανεπιστημίων των ΗΠΑ δεν τους είχε εξοπλίσει με μέσα που θα τους επέτρεπαν να αναγνωρίσουν και να καταλάβουν το τι σήμαινε τότε φιλοσοφία στο Παρίσι. Για τους ίδιους, η φιλοσοφία ήταν η αναλυτική φιλοσοφία που στηριζόταν στη λογική των Φρέγκε και Ράσελ και είχε ως στόχο της την επίλυση ή τη διάλυση διαφόρων «γρίφων». Είπαμε πως ήταν αυτή που κυριαρχούσε τότε στην Αμε-

ρικανική φιλοσοφική σκηνή. Και αυτή η φιλοσοφία δεν μπορούσε εκ κατασκευής να έχει σχέση ούτε με τη λογοτεχνία ή τα κείμενα γενικώς ούτε με τις μεγάλες ιδέες που εμπνέουν και δεσμεύουν δια βίου. Έτσι, οι κυρίαρχες μορφές της Παρισινής φιλοσοφικής σκηνης που πρότειναν μεγαλεπήβολα σχήματα και ολοκληρωμένα πολιτικά ιδεώδη, δεν μπορούσαν να είναι φιλόσοφοι. Στην καλύτερη περίπτωση ήταν φιλόσοφοι του «κείμενου», όπου άλλωστε το «κείμενο» φαινόταν να καλύπτει τα πάντα. Ο Ντεριντά το είχε ήδη διατυπώσει επιγραμματικά: «Il n'y a pas d' hors texte», δηλαδή «το εκτός κείμενου δεν υπάρχει».

Αυτό που δεν μπορούσαν να γνωρίζουν «βιωματικά» οι εν λόγω φοιτητές, ήταν το γεγονός ότι το Γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα δεν διαχωρίζει με τρόπο απόλυτο τη φιλοσοφία από εκείνα που, σε άλλα μέρη του κόσμου και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, κατατάσσονται υπό τους ιδιαίτερους κλάδους των γραμμάτων, των τεχνών, των ανθρωπιστικών και των κοινωνικών επιστημών. Ο τρόπος που διδάσκεται η φιλοσοφία στη γαλλική μέση εκπαίδευση ή στην *Ecole Normale Supérieure*, ίδρυμα που κατ' εξοχήν συγκεντρώνει τη γαλλική διανοητική ελίτ, όπως και το είδος προετοιμασίας που απαιτούν οι περιβεβλημένες με ανάλογη αίγλη εθνικές εξετάσεις της *agregation*, αποδίδει στη φιλοσοφία ρόλο κατ' εξοχήν κεντρικό. Και αυτό επιτρέπει σε εκείνους που την έχουν μάθει έτσι να κινούνται με άνεση από το ένα πεδίο στο άλλο χωρίς να θεωρείται πως παύουν να ασκούν φιλοσοφία. Με άλλα λόγια, δεν ορθώνονται θεσμικοί ή άλλοι φραγμοί ανάμεσα στη φιλοσοφία, τα γράμματα, τις τέχνες, τις ανθρωπιστικές και τις κοινωνικές επιστήμες, με αποτέλεσμα εκείνοι που δίνουν κάθε φορά τον τόνο σε όσα διακυβούνται στο επίπεδο των ιδεών, να θεωρούνται φιλόσοφοι σχεδόν εξ ορισμού, ανεξάρτητα από το πού συγκεκριμένα επικεντρώνουν τη δουλειά τους. Κατά συνέπεια, μπορεί να θεω-

ρηθεί «τυχαίο» το γεγονός ότι οι συγγραφείς που μας ενδιαφέρουν είχαν εκείνη την εποχή την τάση να ασχολούνται πολύ με το «κείμενο». Μολονότι οι ίδιοι, όπως είπαμε, ενδιαφέρονταν πολύ για τη λογοτεχνία και τους ασχολούσε ιδιαίτερα η δική τους γραφή, θα γέλαγαν με την καρδιά τους αν άκουγαν ότι αυτό τους καθιστούσε ειδικούς της λογοτεχνίας, με την έννοια που η ιδιότητα αυτή γινόταν τότε κατονητή στις ΗΠΑ.

Οι λόγοι ύπαρξης αυτής της ιδιόζουσας ματιάς μπορεί να είναι εκ των υστέρων εμφανείς, αλλά οι συνέπειές της, τότε αποδείχθηκαν πολύ σοβαρές. Η κυριώτερη από αυτές ήταν πως το πέρασμα στην Αμερική της Γαλλικής σκέψης της δεκαετίας του 1960, υπήρξε ισοδύναμο με την εισαγωγή μιας σειράς συναρπαστικών νέων προσεγγίσεων, ουσιαστικά μόνο σε ό,τι αφορά τη λογοτεχνία και το κείμενο γενικώς, προσεγγίσεων που μπορούσαν ως εκ τούτου να φιλοξενηθούν μόνο σε Τμήματα γλώσσας και λογοτεχνίας και όχι σε Τμήματα φιλοσοφίας ή στη γειτονιά τους. Το συμβάν που ουσιαστικά εγκαίνιασε αυτήν την εισαγωγή, ήταν ένα μεγάλο συνέδριο στο Πανεπιστήμιο Τζονς Χόπκινς (Johns Hopkins) το 1966, όπου πολλοί από τους πρωταγωνιστές της παρισινής φιλοσοφικής αναγέννησης εμφανίστηκαν αυτοπροσώπως και όλοι μαζί για πρώτη και τελευταία φορά. Τα συναφή πρακτικά δημοσιεύτηκαν το 1970 από τους Μάκσει (Richard Macksey) και Ντονάτο (Eugenio Donato) με τον τίτλο «*Η διαμάχη για τον δομοσμό: οι γλώσσες της κριτικής και οι επιστήμες του ανθρώπου*» (The Structuralist Controversy: the Languages of Criticism and the Sciences of Man).

Μολονότι η φρασεύλα «οι επιστήμες του ανθρώπου» όφειλε να είχε προειδοποιήσει όλους ότι το διακύβευμα ήταν κατά πολύ ευρύτερο από τη θεωρία της λογοτεχνίας, η θύελλα που σήκωσε η εν λόγω εισαγωγή, τη διέγραψε από τη μνήμη, κρατώντας μόνο το άλλο μισό του τίτλου, δηλαδή το

«γλώσσες της κριτικής». Εκ των υστέρων και πάλι, οι λόγοι φαίνονται προφανείς. Τα Τμήματα γλώσσας και λογοτεχνίας μπορούσαν για πρώτη φορά να περηφανεύονται ότι διαθέτουν μια εντελώς νέα και απολύτως συναρπαστική σειρά «δικών τους» θεωριών, θεωριών που εμπεριέχουν επιπλέον την εγγενή δυνατότητα να επηρεάσουν καθοριστικά τα άλλα πανεπιστημιακά Τμήματα. Με άλλα λόγια, ήταν θεωρίες που επιτρέπουν στα Τμήματα γλώσσας και λογοτεχνίας να ανταγωνιστούν σοβαρά τα υπόλοιπα για κύρος και χρήμα, δηλαδή για θεωρίες που μπορούν να ισχυροποιήσουν κατά τρόπο καίριο τη δική τους θέση στην πανεπιστημιακή ιεραρχία. Η διδασκαλία της γλώσσας και της λογοτεχνίας μπορούσε έτσι να πάψει να αποτελεί απλό μορφωτικό συμπλήρωμα στη μελέτη των «σοβαρών» επιστημών και της φιλοσοφίας, διεκδικώντας να καταστεί το αδιαφιλονίκητο κέντρο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών σπουδών εν γένει.

Και αυτό έγινε. Φοιτητές άρχισαν να συρρέουν και χρήμα να ρέει, επιχορηγήσεις και υποτροφίες να εκχωρούνται, νέες θέσεις να δημιουργούνται, νέες περιοχές ειδίκευσης να θεσμοθετούνται, νέες ιδέες να διατυπώνονται, γηγενείς σημαντικές μορφές να αναδύονται από το Αμερικανικό έδαφος. Επιπλέον, καθώς οι νέες αυτές ιδέες μπορούσαν να διαβαστούν με τρόπους που νομιμοποιούν θεωρητικά, όπως είπαμε, όλα τα πεδία μελέτης που έχουν σχέση με την ανθρώπινη ταυτότητα, τόσο η ακαδημαϊκή ύλη όσο και τα όρια που διαχώριζαν κλάδους σπουδής και πανεπιστημιακά Τμήματα, άρχισαν να υφίστανται εκρηκτικές πιέσεις. Η υπόθεση Σόκαλ αποτελεί παράδειγμα του είδους επεισοδίου, όπου μπορούσαν να οδηγήσουν τέτοιες εντάσεις⁹. Το τελικό αποτέλεσμα πάντως είναι, πως ένας εντελώς νέος θεωρητικός σχηματισμός έφτασε να κυριαρχήσει σε ολόκληρο το φάσμα των ανθρωπιστικών και κοινωνικών σπουδών, άρα και στις ΣΕΤ, σχηματισμός

9. Το κείμενο «Η υπόθεση Σόκαλ: το πλαίσιο και η συγκυρία» στο δικό μου, Στο περιθώριο επιστήμης και πολιτικής: Φιλοξενώντας τον Ζακ Ντεριντά, Εκκρεμίες, 1999, προσπαθεί να αναλύσει τις πολιτικές, ιδεολογικές και θεσμικές διαστάσεις της «υπόθεσης» αυτής και, με αυτήν την έννοια, συνιστά κάποιου είδους συμπλήρωμα του παρόντος.

που ακόμη ακούει, όπως και πάλι είπαμε, στο πλήρως αόριστο όνομα «θεωρία».

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο όρος «θεωρία» καλύπτει ένα πολύ μεγάλο και εξαιρετικά χαλαρά συνδεδεμένο σύνολο ιδεών, που μπορούν να αναφέρονται ταυτόχρονα, σε κάθε λογής κλάδους, προσεγγίσεις, πεδία μελέτης και ονόματα. Η φιλοσοφία, η ιστορία των ιδεών και των θεσμών, οι τέχνες, ο λαϊκός πολιτισμός, όλοι λίγο πολύ οι κλάδοι των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, υπόκεινται εξ ορισμού σε εκείνη. Συγχρόνως, ο δομισμός, είτε κατά την εκδοχή του Σωσύρ είτε κατά εκείνη του Λεβι-Στρως, η σημειολογία και η σημειωτική, η αποδόμηση, ο μαρξισμός κατά τις διάφορες εκδοχές του, ιδιαίτερα εκείνες του Αλτουσέρ και της Σχολής της Φραγκφούρτης, η ψυχανάλυση, ο φεμινισμός, οι ομοφυλοφιλικές σπουδές, οι σπουδές των μορφών πολιτισμικού εξουσιασμού ή εκείνες των μετα-αποικιακών πολιτισμικών σχέσεων, σε συνδυασμό με το έργο ορισμένων σημαντικών Ευρωπαϊών φιλοσόφων, κυρίως του 19ου αιώνα και κάποιων του 20ού που δεν περιλαμβάνονται στην αναλυτική παράδοση, τριβονται με λογοτεχνικά κείμενα όλων των εποχών, όλων των χωρών και όλων των ειδών, από εκείνα των Αρχαίων κλασικών μέχρι τα σύγχρονα όλων των ποιητήτων. Η ιδέα ότι διάγουμε εν μέσω μιας «μεταμοντέρνας» εποχής, όπου δεν μπορούν (ούτε πρέπει) να προτείνονται ή να τυγχάνουν υπεράσπισης «μεγάλες αφηγήσεις», ιδέα η οποία απέκτησε κεντρικό ρόλο μέσα από μια ριζικά λανθασμένη αντίληψη, τουλάχιστον κατά τη γνώμη μου, του *La condition post-moderne: rapport sur le savoir*, που δημοσίευσε το 1975 ο Λιωτάρ (Jean Francois Lyotard), μια άλλη εξέχουσα φυσιογνωμία του φιλοσοφικού κινήματος που εξετάζουμε, πρόσθεσε το δικό της αλατοπίπερο (ή τη δική της διαστροφή) στον όλο χώρο, γιατί φαινόταν να νομιμοποιεί χαρού-

μενα αυτό το ολοκληρωτικό και απειθαρχητο θρυμάτισμα των πάντων και όλο το συνακόλουθο νεφέλωμα αοριστίας και σύγχυσης.

Για να τελειώσουμε την εξιστόρηση, μπορούμε να πούμε ότι, σε συνδυασμό με τις ιδέες του «Ισχυρού Προγράμματος» που διατηρήθηκαν, η «θεωρία» με την παραπάνω έννοια, συνιστά τον σχηματισμό που κυριαρχεί σήμερα στις ΣΕΤ, διαδραματίζοντας, όπως ήδη σημειώσαμε, το είδος κανονιστικού ρόλου που εξακολουθεί να παίζει η φιλοσοφία στο εσωτερικό του «παραδοσιακού» κλάδου της ΙΦΕ. Και οφείλουμε να υπογραμμίσουμε για μια ακόμη φορά πως, μολονότι τα Τμήματα φιλοσοφίας και τα Τμήματα ή Προγράμματα ΙΦΕ όφειλαν να είναι οι φυσικοί οικοδεσπότες της φιλοσοφικής αναγέννησης της δεκαετίας του 1960, αφού οι πρωταγωνιστές της ήταν φιλόσοφοι και μάλιστα, έστω κατά τρόπους ιδιότυπους και ιδιόσυγγρασσιακούς, φιλόσοφοι της *Επιστήμης*, τα ίδια Τμήματα και Προγράμματα αποτελούν τις μόνες ακαδημαϊκές μονάδες που εξακολουθούν να της αντιστέκονται. Το γεγονός ότι αυτά τα Τμήματα και Προγράμματα παραμένουν σχεδόν πλήρως αφοσιωμένα στην παράδοση της αναλυτικής φιλοσοφίας, μπορεί ίσως να εξηγήσει, τουλάχιστον εν μέρει, αυτή την εκδήλωση οξείας τύφλωσης.

8. Το σημερινό τοπίο.

Οφείλω να υπογραμμίσω ότι η κατάσταση αυτή δεν είναι, ούτε πρέπει να θεωρείται μόνον αρνητική. Η συνεχιζόμενη ύπαρξη και η θεσμική σταθεροποίηση της «θεωρίας» μαρτυρεί, τουλάχιστον αναδρομικά, ότι το πρόγραμμα και το περιεχόμενο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών σπουδών, όπως και τα όρια ανάμεσα στις συναφείς γνωστικές περιοχές και στα αντίστοιχα Τμήματα, είχαν διαμορφωθεί, αν όχι τεχνητά, τουλάχιστον υπακούοντας σε μια λογική που χρωστούσε περισσότερα από όσα όφειλε στον

συχνά ακραίο θετικισμό και στον συνακόλουθο εμπειρισμό που επικρατούσαν την προηγούμενη περίοδο. Σήμερα, η τριβή που έχει προέλθει από τη συνύπαρξη τόσων πολλών και τόσο ανόμοιων πεδίων μελέτης, ειδών και τρόπων προσέγγισης, έχει αρχίσει να καθιστά ορατές μορφές θεωρητικής αλληλεγγύης, αφανείς μέχρι πρόσφατα, έχει προωθήσει νέες θεωρητικές συγγένειες και συμμαχίες, έχει ανοίξει δρόμο για νέες κατευθυντήριες ιδέες, που ίσως υπόσχονται μια πληρέστερη κατανόηση της σημερινής περιπλοκής. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο, οφείλουμε να μην αγνοήσουμε τις επιταγές της φιλοσοφικής πειθαρχίας.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε, επιστρέφοντας στον Καντ, πως για να προσανατολιστούμε ψύχραμα μέσα στον σημερινό λαβύρινθο, χρειαζόμαστε έναν αξιόπιστο και ευσυνείδητο οδηγό, που μόνο η αυστηρότητα της φιλοσοφίας μπορεί να μας παράσχει. Το γεγονός ότι ο ανοιχτός χαρακτήρας της «θεωρίας» έχει αρχίσει να υπονομεύει αμετάκλητα τη διάκριση ανάμεσα στην αναλυτική και στην «πρωτογενή» παράδοση στη φιλοσοφία, το γεγονός ότι η μελέτη του Χέγκελ, του Νίτσε, του Χάντεγκερ και ουσιαστικά όλων των φιλοσόφων που επηρέασαν τους Γάλλους συγγραφείς της δεκαετίας του 1960, διεξάγεται σε πολλά «παραδοσιακά» τμήματα φιλοσοφίας χωρίς να εκπλήσσει πλέον παρά ελάχιστα, συνιστούν υποσχέσεις, πιστεύω, ότι ο δρόμος έχει αρχίσει να ανοίγει για μια βαθύτερη φιλοσοφική αναγέννηση που θα συνενώνει κριτικά τα καλύτερα στοιχεία και από τις δύο φιλοσοφικές παραδόσεις. Για παράδειγμα, δεν βλέπω κανέναν ουσιαστικό φιλοσοφικό λόγο που να απαγορεύει στον Μακντάουελ (John McDowell), ως πούμε, να συνομιλήσει απευθείας με τον Ντεριντά. Κι αυτό γιατί η βαθύτερη φιλοσοφική έμπνευση που υπαγορεύει στον δεύτερο τη φράση ότι «το εκτός κεμένου δεν υπάρχει», δεν είναι ίσως πολύ διαφορε-

10. Για να μην θεωρηθεί πως εδώ απλώς υποδεικνύω εκείνο που άλλοι πρέπει να κάνουν, τολμώ να αναφερθώ στην εργασία μου «Η φυσική ως τρόπος παραγωγής» στο *Science in Context* 6 (2), 1993 σ. 569-616 (μεταφρασμένη Ελληνικά από τον Γ. Φουρτόνη στο δικό μου *Για την επιστημολογία του Λουί Αλτουσέρ*, Νήσος, 2002) καθώς και στην εργασία μου (ακόμη υπό διαμόρφωση) «Physics as Self-Historiography in Act: Identity Conditions for the Discipline», όπου προσπαθώ να προχωρήσει μερικά βήματα στην κατεύθυνση που αναφέρω.

τική από την εδραία θέση του πρώτου, ότι ακόμα και οι πιο άμεσες και αδιαμεσολάβητες εμπειρίες που έχουμε από τον κόσμο, συγκροτούνται μέσω της εννοιολογικής μας σκευής.

Σε όσα αφορούν ειδικά τη σπουδή της επιστήμης, θεωρώ πως εκείνα που μας δίδαξε και μας διδάσκει το έργο που πραγματοποιείται, τόσο στο πλαίσιο του κλάδου της ΙΦΕ όσο και σε εκείνο των ΣΕΤ, μπορούν να συνδεθούν γόνιμα μέσα σε μια ενοποιημένη προοπτική, συγκροτημένη σύμφωνα με όλες τις απαιτήσεις της φιλοσοφικής αυστηρότητας. Για να είναι βιώσιμη, η προοπτική αυτή οφείλει να θέσει και να προσπαθήσει να απαντήσει ερωτήματα που είτε δεν είχαν τεθεί ορθά προηγουμένως είτε παραμένουν αδιατύπωτα, αποφεύγοντας συγχρόνως τις παγίδες που παραμένουν διάσπαρτες στα μονοπάτια του λογικού θεικισμού και εμπειρισμού, του ιστορικοστικτού προγράμματος και εκείνου της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας. Αν αφομοιώσουμε το δίδαγμα που απορρέει από τις εξελίξεις που προσπάθησα να σκιαγραφήσω, δηλαδή ότι οι παραδοσιακοί διαχωρισμοί ανάμεσα στη φιλοσοφία, την εσωτερική και την εξωτερική ιστορία και την κοινωνιολογία της επιστήμης, δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στην πίεση των όσων μάθαμε στο μεταξύ, θα διαπιστώσουμε πως δεν υπάρχει, ξανά, κανένας ουσιαστικός φιλοσοφικός λόγος που μας απαγορεύει να θέσουμε και να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε το ερώτημα του πώς όλες οι αντίστοιχες όψεις της επιστήμης (όπως τις προσδιορίζει συγκεκριμένα η δουλειά που οφείλουμε να κάνουμε) κατορθώνουν να συνυπάρχουν και να λειτουργούν αποτελεσματικά, αλλά και πώς το κατορθώνουν στην περίπτωση κάθε επιστημονικού κλάδου χωριστά. Για να προχωρήσω ένα βήμα παραπέρα, μπορούμε να θέσουμε το ερώτημα, του αν μια τέτοια συνύπαρξη και συλλειτουργία είναι όμοια για όλους τους επιστημονικούς κλάδους ή αν ο καθένας φέρει το δικό του ιδιαίτερο σχηματισμό, οπότε μπορούμε πλέον να ρωτήσουμε ποιές είναι οι συνθήκες που εξασφαλίζουν τόσο την ταυτότητα κάθε κλάδου όσο και τους τρόπους με τους οποίους αυτός εξελίσσεται¹⁰.

Ο λογικός θεικισμός και ο λογικός εμπειρισμός είχαν αποκρύψει ζητήματα όπως τα παραπάνω, πίσω από τη λογική και τη μέθοδο. Η ιστορικοστική προσέγγιση είχε αποκρύψει τα ίδια, πίσω από υψηλόφρονα και γενικά ιστορικά σχήματα, ενώ το πρόγραμμα της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας έχει αποκρύψει τα πάντα, πίσω από τη δράση των κοινωνικών δυνάμεων, ωστόσο αδιαμφισβήτητη καθ' εαυτή. Από την άλλη πλευρά, αυτό που προτείνουν οι Γάλλοι φιλόσοφοι που εξετάσαμε, συγκεκριμένα ότι το αντικείμενο ενός επιστημονικού κλάδου δεν μπορεί να αναχθεί σε εμπειρικό δεδομένο γιατί η διαμόρφωσή του είναι αδιαχώριστη από τη συγκρότηση του εννοιολογικού συστήματος που παρέχει τη γνώση του, δηλαδή γιατί ανακείμενο και εννοιολογικό σύστημα, συν-συγκροτούνται μέσω μιας ενιαίας διαδικασίας, δεν έχει ακόμα εξεταστεί κριτικά, με τη σοβαρότητα που αρμόζει, ούτε στο πλαίσιο του κλάδου της ΙΦΕ ούτε σε εκείνο των ΣΕΤ. Είμαι πεπεισμένος πως ερωτήματα και ζητήματα όπως αυτά, είναι του είδους που μπορούν να εξασφαλίσουν βιώσιμους και παραγωγικούς δεσμούς μεταξύ του κλάδου της ΙΦΕ και των ΣΕΤ εις βάρος κανενός και προς όφελος της ουσιαστικότερης κατανόησης όλων μας.

Ως επίλογος.

Πρέπει να έχει γίνει σαφές ότι αυτό το κείμενο δεν συνιστά κατά κανένα τρόπο ενδελεχή μελέτη των θεωρητικών παραδόσεων που διαμόρφωσαν τους κλάδους που μας απασχόλησαν ούτε των θεσμικών εκφράσεων των κλάδων αυτών στις διάφορες χώρες που ανέφερα. Μέγιστη φιλοδοξία του ήταν μόνον να σχεδιάσει αδρά, αν και κατά το δυνατόν έλλογα, το περίγραμμα της συναφούς ιστορίας. Θυμίζω πως ξεκίνησα από την Αυστρία και τη Γερμανία, αγγίξαμε την Αγγλία, περάσαμε στην Αμερική, επιστρέψαμε στη Μεγάλη Βρετανία, σταματήσαμε στη Γαλλία και ξαναπήγαμε στις ΗΠΑ. Ωστόσο, παρά τα φαινόμενα, δεν νομίζω πως το κείμενο εγκατέλειψε ποτέ το έδαφος της Ελλάδας. Κι αυτό γιατί κίνητρο της γραφής του υπήρξε η ακράδαντη πεποίθησή μου πως οι συνθήκες που επικρατούν στη χώρα μας

επιβάλλουν το να προσπαθούμε να σκιαγραφούμε, τουλάχιστον, εξιστορήσεις σαν την παραπάνω.

Αυτή η υποχρέωση δεν απορρέει μόνον από το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί χώρα της περιφέρειας σε ό,τι αφορά την παραγωγή ιδεών με διεθνή απήχηση ούτε μόνον από το γεγονός ότι η ίδια είναι χώρα χωρίς γηγενή, θεσμικά κατοχυρωμένη, παράδοση σε όσα αφορούν τους κλάδους που μας ενδιαφέρουν εδώ. Δηλαδή δεν απορρέει απλώς από την γνώμη ότι εξιστορήσεις σαν την παραπάνω ενδέχεται να είναι εν γένει χρήσιμες. Κατ' εμέ τουλάχιστον, η εν λόγω υποχρέωση απορρέει κυρίως από το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι χώρα όπου, παραδόξως, οι ιδέες παρουσιάζονται σαν να μην διαθέτουν ούτε όρους παραγωγής ούτε όρους επεξεργασίας ούτε συγκεκριμένη ιστορία. Σίγουρα όλες λίγο πολύ οι ιδέες που αναδεικνύονται κατά καιρούς στην Εσπερία, κάνουν κάποια στιγμή την εμφάνισή τους και εδώ. Αλλά την κάνουν ανάκατα, πρωθύστερα, μπερδεμένα, ξεκομμένες από τα συμφραζόμενά τους και από τις μεταξύ τους σχέσεις, χωρίς τους όρους που αλλού τις αγκυρώνουν σε συγκεκριμένες παραδόσεις ή τις καθιστούν εξεγέρσεις ενάντια σε συγκεκριμένες παραδόσεις. Στον ωραίο τόπο μας, οι ιδέες σπάνια αποτιμώνται για αυτό που όντως είναι, δηλαδή για αυτό που επιδιώκουν πραγματικά να εκφράσουν. Απλώς εντάσσονται και αυτές, όπως όλα, σε πρόσκαιρους συσχετισμούς δυνάμεων και διαπλοκές όλων των ειδών, φτάνοντας έτσι να διεγείρουν μόνον το θυμικό των υποστηρικτών και των αναπάλων τους, αν και όσο το κατορθώνουν κι αυτό. Υπό αυτούς τους όρους, οι ιδέες δεν μπορούν ούτε να παρουσιάζουν σθεναρές αντιστάσεις ούτε να συμβάλουν, στο μέτρο που τους αρμόζει, στην αλλαγή πραγμάτων που πρέπει επειγόντως να αλλάξουν. Συνακόλουθα, οι επίσημοι και ανεπίσημοι θεσμοί που καταστατικά οφείλουν να φροντίζουν και να επμελούντα ιδέες ανάγονται σε απέραντα νεκροταφεία ιδεών που στιγμαία κάποτε υποσχέθηκαν πολλά, αλλά κατάντησαν πολύ γρήγορα αργοδιότητα μόνον του αρχαιολόγου. Σε τέτοιες συνθήκες, βρισκόμαστε όλοι αναγκασμένοι να πο-

ρευόμαστε μόνο με τις εμμονές που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της μαθητείας μας και με όσα καταφέραμε ίσως να πασαλείψουμε στο μεταξύ.

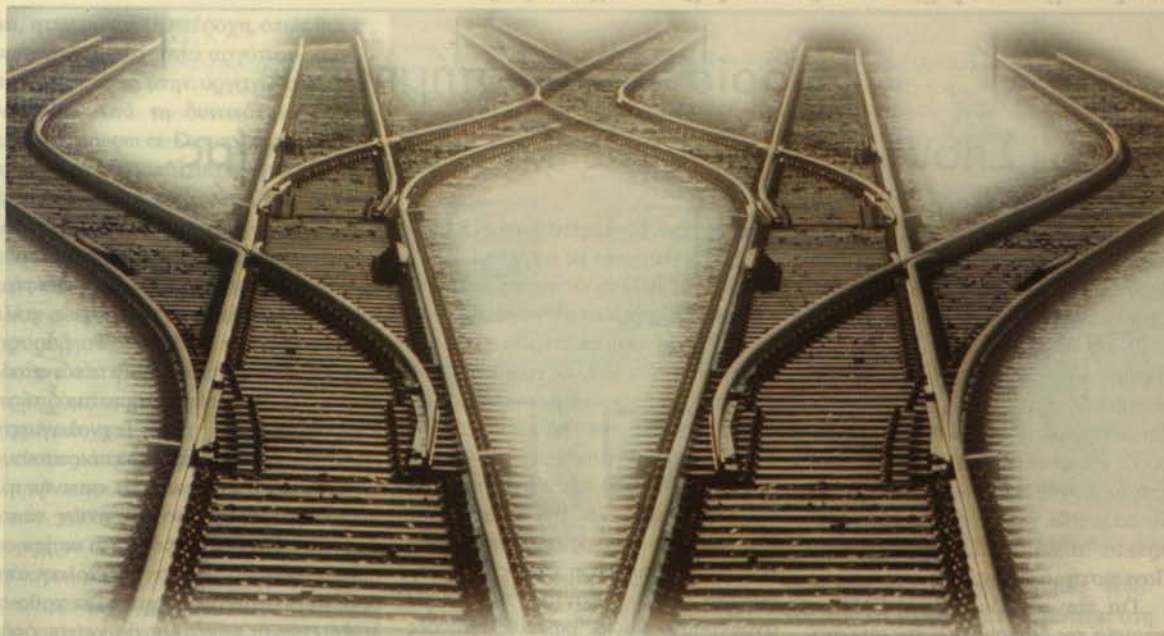
Από την άλλη μεριά, ζούμε σήμερα σε ένα καθεστώς όπου, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά ιδέες, τα σύνορα έχουν ανοίξει πλήρως. Πάμπολλα βιβλία μεταφράζονται, η χρήση του διαδικτύου και του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου διαδίδεται ταχύτατα, πολλοί από εκείνους που σπούδασαν στο εξωτερικό επιστρέφουν στον τόπο τους, ιδέες εισάγονται από παντού με ρυθμούς καταγιστικούς. Σε αυτές τις συνθήκες, κάθε εισαγόμενος σχηματισμός ιδεών δεν μπορεί παρά να διατείνεται, έστω μόνον έμμεσα, πως φέρει στους καθυστερημένους ιθαγενείς, όχι μόνον την τελευταία λέξη της μόδας, αλλά και την αλήθεια καθ' εαυτή. Δημιουργεί ίσως έτσι, έναν αρχικό παφλασμό αλλά πολύ γρήγορα απορροφάται στη μία ή την άλλη θεσμική ή εξωθεσμική μαύρη τρύπα, χωρίς τις περισσότερες φορές να αφήνει απτά ίχνη πίσω του. Για να μπορούσε να αντιστραφεί κάπως αυτή η κατάσταση, για να μπορούσαν να γίνουν κάπως καλύτερα τα πράγματα σε ό,τι αφορά τις ιδέες, καθέννας από εμάς τους ιθαγενείς, πριν αποφανθεί τελεσιδικώς επί του εκάστοτε σχηματισμού, ξοφλώντας στα γρήγορα μαζί του και παροχετεύοντάς τον έτσι στη πλησιέστερη μαύρη τρύπα, οφείλει να προσπαθήσει να διαρρήξει κάπως την επιφάνειά του, καταστρέφοντας ενδεχομένως το λούστρο του, προκειμένου να ερευνήσει στοιχειωδώς κάποια, τουλάχιστον, από τα ερωτήματα στα οποία αυτός ο σχηματισμός ιδεών κλήθηκε να απαντήσει, κάτι, τουλάχιστον, από τους όρους διατύπωσης αυτών τούτων των ερωτημάτων, όπως και κάτι, τουλάχιστον, από τις διαφορετικές, σύνθετες, πολλαπλά ενδιαφέρουσες παραδόσεις στο πλαίσιο των οποίων ή ενάντια στις οποίες αυτός ο σχηματισμός διαμόρφωσε τη φυσιογνωμία του. Η τύχη των ιδεών στον ωραίο τόπο μας εξαρτάται καθοριστικά, πιστεύω, από τέτοιες προσπάθειες. Στο μέτρο των γνώσεων και των δυνατοτήτων μου, τούτο το κείμενο αποπειράθηκε να ανταποκριθεί σε αυτό και απλώς σε αυτό το καθήκον.

Ο αναγνώστης θα παρατήρησε πως η αφήγηση επικεντρώθηκε στις ΗΠΑ. Τούτο ήταν αναπόφευκτο αφού η κυρίαρχη θέση της χώρας αυτής μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο την έχει καταστήσει κέντρο παραγωγής και βασικό αρμό διακίνησης ακόμη και του είδους ιδεών που μας απασχόλησαν στα παραπάνω. Ωστόσο σήμερα όπου βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη ο «ενιαίος Ευρωπαϊκός χώρος» σε ό,τι αφορά τόσο την ανώτατη εκπαίδευση όσο και την επιστημονική έρευνα, το γεγονός αυτής της κυριαρχίας θέτει από μόνο του μερικά θεμελιώδη ερωτήματα. Το πρώτο και ίσως κυριώτερο από αυτά είναι το αν μπορεί (ή το αν κατ' αρχήν πρέπει) να συγκροτηθεί ο χώρος αυτός ανεξάρτητα από τις ΗΠΑ. Σε ό,τι τουλάχιστον αφορά τη μελέτη της επιστήμης, η αφήγηση έδειξε, έστω πολύ αχνά, πως «ενιαίος Ευρωπαϊκός χώρος» υπήρχε σαφώς πριν τον πόλεμο, ενώ μετά το τέλος του, αντός ουσιαστικά διασπάστηκε και εν πολλοίς περιθωριοποιήθηκε σε σχέση με τις ΗΠΑ. Το ότι οι Γάλλοι στοχαστές της δεκαετίας του 1960 προσλαμβάνονται πλέον στα καθ' ημάς ως «μεταμοντέρνοι» θεωρητικοί της λογοτεχνίας και του κειμένου γενικώς ή ακόμη και ως ακραίοι σχετικιστές της κακάς ώρας, είναι καλό εν προκειμένω παράδειγμα, γιατί δείχνει τις περιθωριοποιήσεις: όπως προσπάθησα να δείξω παραπάνω, αυτού του είδους η πρόσληψη αποτελεί, ακριβώς, συνέπεια της διάθλασης των ιδεών αυτών των στοχαστών μέσω των ΗΠΑ. Η ίδια διάθλαση έχει επιφέρει μάλιστα ανάλογα αποτελέσματα ακόμης και στη Γαλλία!

Σίγουρα το «Ευρωπαϊκό κειμενικό» σε ό,τι αφορά την παραγωγή και τη διακίνηση ιδεών, είναι τεράστιο. Και σίγουρα είναι πολύ μεγάλο θέμα που δεν μπορώ να θίξω εδώ, το πώς και το γιατί οι ΗΠΑ κατέκτησαν κυρίαρχη θέση στο τομέα των ιδεών παρά το κειμενικό αυτό. Βέβαιο είναι πως το χρίσμα δεν μπορεί να αποτελέσει από μόνο του ολόκληρη την απαιτούμενη εξήγηση. Έτσι ή αλλιώς πάντως, αποτελεί πεποίθησή μου, πως αν θέλουμε όντως να συζητήσουμε σοβαρά τον «ενιαίο Ευρωπαϊκό χώρο» σε

όσα αφορούν εκπαίδευση και έρευνα (πράγμα καθόλου βέβαιο μέσα στην νεοφλελεύθερη λαίλαπα που έχει εξαπολυθεί) πρέπει να αρχίσουμε από την αρχή. Δηλαδή να εξετάσουμε κάθε επιστημονικό κλάδο και κάθε επιστημονική κοινότητα χωριστά, κατά τους δικούς τους συγκεκριμένους όρους και κατά τις δικές τους παραδόσεις. Πρέπει, δηλαδή, να δούμε πώς διαμορφώνονται και πώς μπορούν να συντηρηθούν επιστημονικές κοινότητες αρθρωμένες σε θεσμούς, αξίες και ικανές να επιβάλουν την απαιτούμενη θεωρητική πειθαρχία, να αποκαθιστούν τους όρους αναπαραγωγής τους, να συγκροτούν θεωρητικές παραδόσεις και να ανέχονται θεωρητικές εξεγέρσεις στο εσωτερικό τους χωρίς να διαλύονται. Για να μπορούσαμε να συζητήσουμε επί της ουσίας τους όρους διαμόρφωσης του εν λόγω «χώρου», αυτά πρέπει να γίνουν, ή να αναγνωριστούν εφ' όσον υπάρχουν, όχι μόνο για κάθε κλάδο χωριστά, αλλά και σε όλες τις χώρες της Ευρώπης χωρίς εξαίρεση. Όσα συναφή καταλαμβάνουν σήμερα τον αφρό της δημοσιότητας, συνιστούν απλώς το άλλοθι μιας πολιτικής που, στο όνομα της ανεξαρτησίας από τις ΗΠΑ, προωθεί την ουσιαστική υποταγή πάντων στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, δηλαδή στις ΗΠΑ και πάλι.

Στα καθ' ημάς, τα πράγματα είναι ακόμη δυσκολότερα. Τουλάχιστον στα πεδία που αφορούν τούτο το κείμενο, νεώτεροι συναδέλφοι που σπούδασαν σε πολλές και διαφορετικές χώρες, όντας έτσι «κροϊόν» διαφορετικών θεωρητικών παραδόσεων, έχουν αρχίσει να επιστρέφουν για να βρουν δουλειά, ελπίζοντας ίσως πως κάπου θα αφήσουν και αυτοί το σημάδι τους. Αυτό υποχρεώνει (ή δίνει την ευκαιρία) σε όλους μας να συνομιλήσουμε κατά καιρούς με συναδέλφους που έρχονται κυριολεκτικά από αλλού για ζητήματα που θα όφειλαν να είναι κοινού ενδιαφέροντος. Ωστόσο το πιο συνηθισμένο αποτέλεσμα τέτοιων «συνομιλιών» είναι η πλήρης ασυνεννοησία και η συνακόλουθη απαξίωση του συνομιλητή. Στα καθ' ημάς εξακολουθεί να κυριαρχεί μια αρεμιάνα αυτάρχεια, όπου ο καθέννας αισθάνεται να μειώνεται ηθικά ή πολιτικά αν του



ζητηθεί να μάθει κάτι από τον διπλανό του. Αν τούτα τα ήθη αλλάξουν δραστησιακά, τότε το γεγονός ότι επιστρέφουν εδώ νέοι άνθρωποι προερχόμενοι από ριζικά διαφορετικές παραδόσεις μπορεί να αποβεί σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα, όχι μόνο για τη χώρα αλλά και για ολόκληρο τον «ενιαίο Ευρωπαϊκό χώρο». Αλλά όσο τα ήθη αυτά δεν αλλάζουν, ο καθένας μας θα εξακολουθεί να δουλεύει μόνος, χωρίς την ανεκτίμητη βοήθεια που

θα του παρείχε μια κριτική, οσοδήποτε ανυστερή, που ασκείται χωρίς κακώς εννοούμενη εμπάθεια αλλά μετά λόγου γνώσεως.

Η μοναχική, κατά τα παραπάνω, πορεία που ακολούθησε η συγγραφή του παρόντος, δεν μπορεί παρά να το έχει προικίσει με μια ίσως υπερβολική δόση μεροληψίας. Μολαταύτα, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τελειώνοντας τους και τις: Μιχάλη Ασημακόπουλο, Λιάνα Θεοδωράτου, Πήτερ Μάκαμερ

(Peter Machamer), Τζον Μπέβερλυ (John Beverly), Αλέξανδρο Νεχαμά, Δημήτρη Παπαγιαννάκο και Μαρία Ρεντετζή, για πάμπολλες συζητήσεις τα τελευταία χρόνια, που με βοήθησαν αποφασιστικά να ξεκαθαρίσω το τοπίο.

Ιδιαίτερα δε τον Στάθη Γουργουρή, ο οποίος είχε την ευγένεια να διαβάσει διεξοδικά την αγγλική εκδοχή του κειμένου και να μου κάνει γόνιμες παρατηρήσεις που προσπάθησα να ενσωματώσω εδώ.